Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji.

Priopćio

prof. dr. **L. Jelić** (Zadar).

(Sa pet tabli i jednom slikom.)

O rimskoj pokrajini Dalmaciji opširno se bave grčki i rimski geografi; ali izuzevši onako s topografskog gledišta nespretni itinerarni nacrt Dalmacije, kako nam ga pruža Peutingerova tabla, nije nam bila poznata doslije nikakva stara geografska predstava naše zemlje za rimskog doba. Valja ipak priznati, da klasična kartografija nije još sustavno proučena. I najnovije djelo o tom predmetu bavi se poglavito teorijskim pitanjima, a tek uzgredno kartografskim dijelom[1]). Sami izvori grčko-rimske kartografije još su sasvim zanemareni. Jedan od takih prvih izvora jest bez sumnje djelo glasovitoga astronoma Klaudija Ptolemeja, koji je živio sredinom drugog vijeka po Kr. u Aleksandriji. No postanju Ptolemejeva djela najviše je doprinio Feničanin Marin Tirac, koji je proputovao mnoge krajeve svijeta, sabrao dosta gradiva iz starijih geografa, te je hotio da objelodani geografski opis svijeta; no dok je doista tekst izdao, nije dospio da predade javnosti kartografski aparat. Življaše Marin druge polovine prvoga vijeka po Krstu, po nekim piscima za cara Nerona; no to je izvjesno, da njegovo djelovanje pada u razdoblje od 80.—126. god. po Kr.

Sam Ptolemej, izvrstan astronom, ali ne geograf, kao što bijaše preteča mu Marin, po gradivu sabranom od Marina sastavi geografsku kartu svijeta, poprativši je iscrpivim tekstom. Pri toj je ragji Ptolemej, upotrebiv krasopisca risara Agathodaimona, usvojio razdiobu zemaljske krugle na stupnjeve po sustavu Erathostenovom, te po Marinovom nacrtu nacrtao kopno i more, pobilježiv poglavito na osnovu pomorskih i kopnenih itinerara rijeke, gore, gradove i narode.

Na temelju te karte sastavi pak tekst, u kojem naznači geografsku dužinu i širinu svih mjesta. Tako je postalo Ptolemejevo djelo Γεωγραφικὴ ὑφήγησις, u osam knjiga sa 27 geografskih karata.

---

[1]) „Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen" von Dr. H. Berger, Leipzig 1893.

Ptolemejevo djelo bijaše glavni zemljopisni priručnik čak od drugog vijeka po Krstu sve do sedamnaestog vijeka. Izuzmemo li poznije sredovječne portulane, sva ostala geografska literatura svagja se na Ptolemeja. Glasovite Thekarte, koje po svoj prilici zavise od Augustova Orbis pictus, ne samo da su bile prerijetke, nego nijesu imale praktične upotrebe. Sam tekst Ptolemejeva djela, pored više rukopisa, doživio je množinu izdanja, cjelovitih ili pokraćenih, najskoli u latinskom prevodu. Ponajbolje izdanje, još žalibože nedovršeno, u izvorniku sa latinskim prevodom, započeo je izdavati K. Müller, u Parizu, Firmin Didot, 1883., i to sa opsežnim komentarom uz kritični i topografski aparat.

Za čudo je pak, da dok je tekst bio ponovno sustavno obragjivan, drugi dio djela, biva kartografski aparat, premda za toliko vijekova u sebičnoj porabi, leži još svegjer zanemaren, tako da su doslije uvaživane redakcije Ptolemejevih karata dosta pozne dobe i dosta preinačene za humanističnoga razdoblja. Tomu je uzrok, da starije redakcije Ptolemejevih karata ostadoše malo pristupne ili nepoznate. Amo spada u prvi red Vatopedski rukopis, što ga je god. 1840. otkrio na Athosu knez Orlov Davidov, a u cjelini ga objelodanio Langlois u Parizu[1]); kao što i vatikanski rukopis Urbinas 82, koji je doslije neuvažen ostao i za redakciju samoga teksta.

Biće puki slučaj, da je ovako dragocjeni spomenik doslije skoro sasvim čamio u zaboravi, barem ga ni jedan izdavač Ptolemejeva teksta nije jošte upotrebio, a karte mu niko ni ne spominje. Jedina vijest o Urbinaskom Ptolemeju sačuvala se kod Nobbe-a, koji opisavši razne Ptolemeje vatikanske, nuzgredno tek spominje i naš rukopis: „Porro ibidem extant Urbin. 82. et 83. denique etiam Reginae (Christinae) 66. Hi boni esse omnes dicuntur codices, et in iis duo saeculi XIII. longe praestantissimi; sed de his ab amico collatis et de eius in me studio alias dicam[2])." A Müller u najnovijem Ptolemejevom izdanju ne upotrebljava teksta urbinaskoga rukopisa, dok je pogrješno dao samu signaturu, po svoj prilici na osnovu navedene Nobbe-ove bilješke[3]).

I. Urbinaski Ptolemejev rukopis s obzirom na kartografiju.

Rukopis, kojim se mi bavimo, nahodi se u Vatikanskoj knjižnici u Rimu pod signaturom Urbinas 82. To je sjajna knjiga u velikom foli-

---

[1]) Ptolm. Cl.: „Géographie": Reproduction photolithographique du manuscrit grec du monastère de Vatopédi au mont Athos, exécutée d'après les clichés obtenus sous la direction de P. de Séwastianoff, et précédée d'une introduction historique... par Victor Langlois, Paris 1867, Didot.

[2]) „Litt. geogr. Ptolem.", 1838., str. 4.

[3]) Sr. Müller: „Rapports sur les manuscrits de la géographie de Ptolémée". Claudii Ptolemaei: „Geographia; Index Codicum", nema našega rukopisa, ako li naznaka „A. Vatic. Christinae reg. 82", ne stoji mjesto: „Vatic. Urbinates 82".

jatnom obliku (0·57 × 0·418 *m*), svakolika od pergamena, koji je po nešto izblijedio. Mjestimice se pod razurama opažaju tragovi starijega pisma grčkoga; te je knjiga dobrim dijelom palimpsest. To se može vidjeti i na fotografskom našem snimku *tabla I.* Sadrži u sve 110 listova, a uvezana je u elegantan kožnati oklop, napravljen za doba urbinaskoga vojvode Guida († 1502. god.), kako nam to svjedoči latinski natpis na stražnjem licu korica.

Što se sačuvanja tiče, uopće se rukopis dobro uzdržao, izuzmu li se neka mjesta, gdje se je pergamen od uporabljivanja istrošio; no nema znatnih lakuna.

Rukopis sadržaje osam knjiga Ptolemejevog djela Γεωγραφικὴ ὑφήγησις i 27 geografkih karata. Stranice su nacrtane horizontalno i vertikalno suhim postupkom, košćanim šiljkom. Tekst je u dva stupca širokih rubova; ispisan minuskulom grčkom s crnilom; kapitalna pismena stoje samo na početku knjige, poglavlja i paragrafa *(tabla I.)*. Prvih sedam knjiga zauzimlje neprekidno folije od 1. do 60.; a osma knjiga i u kontekst iste umetnute tablice, siže od folija 61 do 109. Pri koncu fol. 109. je potpis risara Ptolemejeva Agathodaimona većim crvenim pismenima *(tabla II.);* a za ovim slijedi na foliju 110. epigram, takogjer ispisan crvenom minuskulom *(tabla III.)*. Karte počimlju fol. 60.—61.; te s malim iznimkama svaka karta zaprema obično dvije sučelne stranice, tako da je svaka karta podijeljena u dvije polovine okomitim bijelim prostorom od 2 *cm*. Poprečna površina karata odgovara jednostrukoj stranici od 31 cm^2 ili dvostrukoj, kao što se može vidjeti na *tabli IV.*, u izvornoj veličini 55 × 32 *cm*, koja nam predstavlja skoro u izvornoj veličini V. kartu.

Rukopis sam ne sadrži nikakva kronološkog ispravnog podatka o dobi svoga postanja; no po paleografskim obilježjima možemo mu barem približno označiti dobu.

Minuskulno pismo teksta i karata odaje drugu polovinu jedanaestoga vijeka ili najkasnije početak dvanaestoga vijeka; istog su takogjer obilježja ligature i majuskulna pismena. Po tom je izvjesno, da je rukopis bio izragjen nekako poslije početka dvanaestog vijeka. Toga su mnijenja i neki stručnjaci u grčkoj paleografiji, koje zamolismo, da dobrohotno pregledaju rukopis.

Ni o svojem podrijetlu ne pruža nam rukopis nikakva izravnog podatka. Sravnivši grčke rukopise, što su pohranjeni u Vatikanskoj knjižnici, opaža se, da se rukopis Urbinas 82. u tehničkim potankostima izradbe najviše slaže s onim rukopisima, koji potječu iz carigradskog samostana Studiosa.

Po tom bi vjerojatno bilo nagagjanje, da je rukopis, osobito obzirom na sjajnu opremu, bio izragjen u Studiosu ili Carigradu i da je odatle dospio na zapad.

Kojim je načinom dospio naš rukopis na zapad, možemo dosta približno nagagjati. Valja znati, da je iz našega rukopisa Tesalac Ivan Santariota ispisao 1454. god. u Florenci sjajni Ptolemejev rukopis, koji se sada nalazi u c. k. dvorskoj knjižnici u Beču br. 1. Taj prepis dao je izraditi varadinski provincijal Martin Hakci[1]).

U Florenci obdržavao se 1438. god. veliki crkveni sabor, na koji je pristupilo i mnogo istočnih dostojanstvenika. Možda je tako dospio rukopis u Florencu; a imamo i jednu drugu vijest, koja se odnosi, po svoj prilici još vjerojatnije na putovanje našeg rukopisa s istoka u Italiju.

Poznati humanista Cirijak Jakinjanim na svom putovanju iz Cipra u Trakiju bijaše prispio u Jedrenu zimi 1432. god., te je tu posredovanjem svoga učitelja u grštini, gramatika Bolete, nabavio nekoliko grčkih rukopisa, koje su Turci pod Muratom II. zaplijenili pri osvojenju Soluna 1431. god., a megju tima poimence Ptolemejevo zemljopisno djelo[2]).

Premda rukopis Urbinas 82. ne nosi nikakva vanjskog obilježja, da je pripadao Cirijaku Jakinjaninu, ipak po sudaranju dobe može se posredno zaključiti, da je to baš onaj rukopis, što ga je Cirijak god. 1433. donio iz Jedrene u Rim.

Uzmemo li na um, da se je u Florenci držao veliki crkveni sabor g. 1438., te da se je tu varadinski provincijal desio, kao što i Tesalac Santoriota, bilo u pratnji koga istočnog crkvenog dostojanstvenika, ili kao bjegunac od Turaka; te da je spomenuti bečki Ptolemej br. 1. neposredni prepis rukopisa Urbinas 82., vidjećemo, da se je naš rukopis za razdoblja 1438. do 1454. god. nahodio u Florenci. A to odgovara vijesti Cirijakova životopisca. Iz Florence je pak dospio u ruke urbinaskog vojvode Guidubalda (1482. do 1502.), valjda poza Cirijakovom smrću († 1491.), za glasovitu knjižnicu, što je bijaše zasnovao otac mu Fridrik[3]), koja kasnije prijegje u Vatikan.

Znamenita starina rukopisa Urbinas 82., sjajna oprema, te podrijetlo posvjedočuju najbolje visoku mu vrijednost; a to tim više, što doslije nije bio poznat ni cigli potpuni primjerak iz starijeg doba. Tekst je pak ispisan vještom rukom i sa poprečno malo pogrješaka; osim toga je pak od druge ruke bio sravnjen i brižljivo ispravljen. Ispravci ove druge ruke raspoznaju se po istodobnom pismu, dà ali po slabijem crnilu. Ista je ruka dodala pak mnogo

[1]) Sr. Heeren: „De fontibus geogr. Ptolem." „Com. Gottig.", VI., str. 65. Taj dosele cijenjeni najljepši Ptolemejev rukopis na fol. α', stupac 2. nosi natpis: „Martini Hactij P. Pti Minorum sumptibus et suorum".

[2]) Scalamonti: „Vita Kiriaci Anconitani": „Sed cum ibidem (Adrianopoli) per hyemen ad negotia expedienda moram traxisset, dum aliquid dabatur ocij Bolete graeco gramatico ibidem Homeri et Hesiodi in re agraria principium audivit. Et eo curante a thessalonicea praeda graecos nonnullos codices emit; et praecipue Claudium Ptolemaeum Alexandrinum geographum insignem sibi accomodatissimum comparavit." Colucci: „Ant. pic.", sv. XV., str. LXXXII., sr. str. XXXI.

[3]) Sr. Tiraboschi: „Storia della lett. italiana" (1780.), sv. VI., 1., str. 116. dalje.

glosa na rubu i megjucrtežu. Sravnivši po koji odsjek teksta sa onim Müllerovog izdanja, slijedi, da je tekst rukopisa Urbinas 82. dosta ispravan, a gdjegdje baš dragocjen spram manje ispravnih redakcija.

Ali najveća vrijednost rukopisa Urbinas 82. sastoji se u ono 27 geografskih karata. Karte se odlikuju zamašitom tačnošću i preglednošću. Dno stranica je i kod karata, kao i kod teksta, košćanim šiljkom okomito i vodoravno iscrtano suhim postupkom.

Rešetka stupnjeva označena je debelim crnim crtama, koje se križaju svom površinom. Zaglavci crta, koje dospijevaju na rubovima, označeni su brojkama, i to: na gornjem i dônjem rubu pobilježeno je brojenje meridijana i pododjelaka im, a na pobočnim rubovima označeni su paraleli, klimata, te najveća dužina dana, koja odgovara pojedinom pojasu.

Horografski oblik označen je najvećom sigurnošću i izrazitošću. Razvodne crte megju kopnom i morem označene su crnim potezom; a kopno izbija crvenkastim dnom od bijele morske površine. Horografski sustav (pogorja) markiran je pak tamnom zagasitom bojom; rijeka nasuprot laganijim prozirnim koloritom; a do svake dodane su minuskulnim pismom svegjer čitljiva imena. Još većom pomnjom izveden je topografski sustav.

Političke granice rimskih pokrajina označene su ili pravim crtama ili slomljenim pravcima, i to uvijek crvenom bojom. Imena pokrajina pisana su velikim uncijalnim pismenima; pojedini srezovi pokrajinski nešto manjim ali uncijalnim pismenima; imena pak raznih plemena napisana su ponešto razmaknutom minuskulom, dok pomjesna imena u sitnoj minuskuli uokvirena su vinjetom, što skematično oponaša, kao i na Peutingerovoj tabli, obzidani grad sa kruništem. To su, kao što ćemo vidjeti, matematične ubikacije. Značajno je, da Ptolemej označuje na kartama posebnim znakom ona pomješća, kojih položaj bijaše mu poznat po postavnom opažanju ili mjerenju, te su mu rabila podlogom za matematičnu ubikaciju ostalih mjesta. U tekstu navagja Ptolemej ta pomješća u VIII. knjizi, dočim na kartama ista imaju okvir sa kruništem i tri simetrično postavljene kule četvornog oblika. To su dakle astronomske vinjete. U svakoj vinjeti pak ima jedan ili dva znaka: tačka te križić ili čunjić. Tačka označuje pobliže položaj mjesta prema rešetki stupnjeva, te odgovara stupnju visine i stupnju širine, koje sam tekst brojkama izrazuje. Čunjić i križić su napokon politički znakovi: razlučuju gradove jednog sreza pokrajine od gradova drugoga sreza. Na priloženoj V. karti *(tabla IV.)* tačno se razabiru opisane potankosti.

Risar karata rek bi da je sam krasopisac teksta; i na kartama opaža se opet druga, kolacijonatorova ruka, koja je gdjegdje dodala ispravaka slabijim crnilom; ti se najviše odnose na pogrješne oznake položaja mjesta

spram mreže stupnjeva; u okviru do prvog položajnog znaka ili po boku okvira dodan je drugi blijedim kolacijonatorovim crnilom.

Čitke na kartama odgovaraju više ili manje tekstu djela; nu ima i važnih razlika, koje dokazuju, da su karte nezavisno djelo od teksta. Uz to su katkad ispravci, provedeni u tekstu, izostavljeni na kartama. Konačni je sud taj, da su karte rukopisa Urbinas 82. velikim marom precrtane iz mnogo davnijeg uzorka. Na njima se zrcale posve sva obilježja stare kartografske tehnike, što je nahodimo na najstarijim kozmografskim izvorima: na Ptolemejevim kartama vatopedskoga rukopisa i na tek otkritom mozajiku u Madabi palestinskoj, a donekle i na Peutingerovoj tabli, pak kod arapskog kozmografa dvanaestoga vijeka, Edrisija.

Nama nije zadaćom, da istaknemo veliku vrijednost Urbinaskog rukopisa za redakciju Ptolemejeva teksta, radije ćemo se obazrijeti na kartografski mu zamašaj. Najstarije, doslije poznate Ptolemejeve karte sadržane su u vatopedskom rukopisu koncem dvanaestoga ili početkom trinaestoga vijeka, što no ga je 1871. god. iznio Langlois[1]). No vatopedske karte nijesu drugo, nego slaba kopija izvornika, koji nije tako bogat detaljima, kao uzorak, po kom su bile izragjene Urbinaske karte. Vatopedske su karte radi loše izradbe jedva zgodne po naučno gledište.

Spomenuti već Ptolemejev rukopis u bečkoj dvorskoj knjižnici br. 1. doslije je važio kao najbolji primjerak Ptolemejeve kartografije. Značajno je pak, da se bečki rukopis svojim oblikom i rasporedbom sve u sve slaže sa urbinaskim; dapače ima isti potpis crtača Agathodaimona *(tabla II.)* i isti epigram pri koncu *(tabla III.)*, kao i u urbinaskog rukopisa. Izvjesno je pak, da je bečki rukopis ispisan god. 1454. od krasopisca Joannes Thessalus Santariota u Florenci, kao što nam svjedoči njegova vlastoruka bilješka pri kraju. To se tumači, kako već spomenusmo, time, da bečki rukopis nije drugo, nego prepis urbinaskoga. No premda se bečki rukopis može donekle mjeriti sa urbinaskim glede teksta, sasvim ipak zaostaje što se tiče kartografske strane. Krasopisac Santariota je posvema modernizovao Ptolemejeve karte[2]), tako da one ne mogu biti uvrštene u porodicu stare grčke serije, nego u humanistične preradbe renesance. To isto vrijedi i za mletački rukopis br. 516, što bi izragjen za Maraškoga sultana u razdoblju 1463.—65. god. od nekoga Grka Teluntas[3]). I ovaj regbi da proističe od iste matice kao i urbinaski ruko-

[1]) N. dj. str. V.

[2]) Po našoj isporedbi na originalu. Sr. Heeren: „De fontibus geographicis Ptolemaei" u „Comm. Gotting.", VI., str. 65. Za Ptolemejeve humanistične atlase sr. Gallois: „Les Géographes allemands de la Renaissance", Paris 1890., pak Nordenskiöldov „Atlas".

[3]) Oshausen: „Eine Handschrift der Geographie des Ptolemaeus", u Hermes-u, XV. (1880.), str. 417. i dalje.

pis; ali su mu karte isto, kao i one bečkog rukopisa, posvema modernizovane od krasopisca.

Imajući pred očima, da nam urbinaske i vatopedske Ptolemejeve karte u vjernijem obliku predočuju Ptolemejevu izvornu kartografiju, smijemo koraknuti i dalje, naime k pitanju o samome izvoru. No još nije riješeno pitanje, da li su Ptolemejeve karte zbilja izvorno djelo aleksandrijskog astronoma, ili poznije podmetnuta krparija, izragjena na osnovi Ptolemejeva teksta; a nije stalno ni po kome su izvoru te karte izragjene.

Prije, nego li zagjemo u prvo pitanje, red nam je uvažiti veliku srodnost megju Ptolemejevim kartama urbinaskim i vatopedskim, te madabskim mozajikom.

Izmakom god. 1896. bi otkriven na tlu starokršćanske bazilike u Madabi palestinskoj donekle oštećen mozajik, prikazujući geografsku kartu Palestine i jednog dijela Sirije, te Egipta. Taj mozajik — po sudu prvih njegovih izdavača — gg. Héron de Villefosse i E. Stevensona, — jeste najvjerojatnije izragjen negdje šestoga vijeka po Kr. za doba cara Justinijana, te je prvim uzorkom prave geografske karte, predstavljene grafično na starinskom spomeniku. Glede podrijetla i doba izvora toga spomenika, treba razlikovati stariji dio, biva osnovnu kartografsku podlogu, od poznijega dijela, biva potonjih topografskih oznaka i tumačnih čitaka.

Gosp. Stevenson nagagja, da je starijem dijelu madabske karte valjda izvorom poznija kopija Augustova: Orbis pictus, nipošto pak kakva itinerarna horografija, kao n. pr. Peutingerova tabla.

Drugi dio, biva tumačne čitke i neke detaljnije vinjete, koje se bave znamenitijim mjestima i svetištima Palestine za židovskog i staro-kršćanskog doba, djelo su drugog auktora, kojemu su poglavitim izvorom Sveto Pismo, povjesničar Euzebije i sv. Jeronim[1]).

Urbinaske se karte sasvijem slažu sa madabskim mozajikom, što se tiče prvoga najstarijega dijela, kao što površno isporegjenje karata jasno posvjedočuje.

Kao na urbinaskim kartama, tako i na madabskom mozajiku u starijem dijelu i osnovnoj podlozi, gradovi i pomješća označena su vinjetom, veći i znamenitiji gradskim obzidom, sa tornjevima i kruništem; susrętamo pače i isti oblik vinjete, obzidni okvir sa tri kule.

Horografski je sustav na obim spomenicima jednako označen; a isto tako i rijeke. Pače susretamo jedan te isti postupak u izvagjanju čitaka; pokrajine i njihove česti na madabskom su mozajiku označene čitkama

[1]) Sr. Héron de Villefosse u „Izvještaju Pariske Akademije", sjednica 12. ožujka 1897. E. Stevenson: „De un insigne pavimento in mosaico di Madaba nella Palestina" u „Nuovo Bullettino di arch. crist.", III. (1897.), str. 45., 48. i dalje, 99. i dalje, 102.

velikom uncijalom, kao i na urbinaskim kartama; nešto manjom uncijalom su čitke predjela i plemena; a najsitnijim pismenima imena gradova.

Po tom bi Ptolemejevim kartama urbinaskoga i vatopedskoga rukopisa, te madabskom mozajiku bio zajednički izvor, obzirom na opću raspo-redbu i grafične oblike. Razilazi se madabski mozajik od rečenih Ptolemejevih karata samo u tome, što je topografija ovih udešena prema astronomskoj orijentaciji; a to je isključiva karakteristika Ptolemejeva. Taj zajednički izvor ovih dvaju kartografskih spomenika može biti jedino geografična karta Marina Tirca, koju je Ptolemej s astronomskoga gledišta preinačio. Dakako, da se time ne isključuje onaj trag, što ga je valjda Augustov Orbis pictus utisnuo u Marinovo djelo.

Jer su bečki dvorski rukopis br. 1. i mletački br. 515., kako već natuknusmo, što se kartografije tiče, od prepisača druge polovine petnaestoga vijeka sasvim modernizovani, to se je istaklo mnijenje, da to nijesu istinske kopije izvornih Ptolemejevih karata, već poznije podmetnuto djelo i to lih na osnovu Ptolemejeva teksta; te napokon, da su se Ptolemejeve karte sasvim izgubile još u staro doba[1]). Premda su to mnijenje pobijali Heeren i drugi[2]), ipak je napokon prevladalo općenito i sasvijem, te još i dandanas važi[3]).

Po ovom mnijenju izgubljene Ptolemejeve karte bio bi nadomjestio na osnovi Ptolemejeva teksta neki gramatik Agathodaimon petoga vijeka.

No to mnijenje nije osnovano. Poistovjetovanje Ptolemejeva krasopisca crtača Agathodaimona, koji se na samim kartama potpisuje: Ἀγαθοδαίμων Ἀλεξανδρεὺς μηχανικός[4]), sa gramatikom Agathodaimonom, komu je Izidor Peluziota petoga vijeka upravio nekoliko poslanica, nije drugo, nego neosnovano nagagjanje, koje je u velike pogrješno; jer jedno je crtač, krasopisac ili mehanik, a drugo je učenjak, literat ili gramatik. U drugu opet ruku, Agathodaimom petoga vijeka mogao je po Ptolemejevu tekstu načiniti sustav orijentacije, topografsko nazivlje; ali nikako pak horografske oblike. Za to je morao svakako upotrebiti starije kartografsko djelo, biva ili karte Marina Tirca ili Augustov Orbis pictus, to jest izvore kartografske, koje je Ptolemej sam imao na raspolaganje, i koje su, kako već vidjesmo, bile prauzorkom najstarijoj geografskoj mapi na madab-

[1]) Fabricius: „B. Gr.“, III., str. 414. Sr. Heeren: „Entd. im Alterthum“, VI., str. 8.

[2]) Heeren, o. dj. str. 66. i dalje. N. H. Brehmer: „M. D.“, sv. I. (1822.), str. 11. Nobbe: „Lit. geogr. Ptolemeae“, 1838., str. 31.

[3]) Sr. Kiepert: „Lehrbuch d. alt. Geographie“, 1878, str. 10., ali uz opasku: „Die nur in einer Anzahl, aber der besten Handschriften enthaltenen Karten sind bis jetzt noch gar nicht benutzt.“ Christ: „Gesch. d. griech. Litter.“ u Müllerovom „Handbuch“, VII., str. 506.

[4]) Tako u više rukopisa. U jednom jedanaestog vijeka kod Raidel: „Comm. hist. litt. de Cl. Ptolem. geogr.“, 1737., str. 78.; naš rukopis *tabla II.*; pariški Br. 1401. iz četrnaestog vijeka kod Nobbe u dj. str. 13, pak Bečki br. 1. i mletački Br. 516. kod Schöll: „Gesch. d. griech. Litt.“, II., str. 752., op. 2.

skom mozajiku. A treba uvažiti, da kad nam se je sačuvao potpun tekst Ptolemejeva djela, nemamo nikakva razloga pretpostavljati, da su se izgubile karte, koje su bile uvrštene u osmu knjigu djela. Napokon jedini prigovor, koji je doslije bar na oči vrijedio, bijaše glavnim uporištem navedenog već mnijenja, da Ptolemejeve karte ne nose obilježja rimsko-grčkog podrijetla, sada sasvijem pada.

Taj prigovor vrijedio je samo za doslije dva najuvaženija rukopisa: bečki br. 1., i mletački br. 516., ali ne za vatopedski, a nikako pak za urbinaski rukopis.

Urbinaske karte sasvijem su staro-klasičnog obilježja, te se bitno razlikuju od modernizovanih karata bečkoga i mletačkoga, kao i svih drugih rukopisa iz doba renesance; niti im se može prigovoriti, da su poznije podmetnuto djelo, jer tad ne bi imale zaisto onako oštre značajke stare kartografske tehnike. Pače da urbinaske kaošto i vatopedske karte u svojoj jezgri i glavnim detaljima potječu od izvornih Ptolemejevih karata, a ne od kakvog poznije podmetnutog djela, pa bilo i od tobožnjeg gramatika Agathodaimona petoga vijeka, najbolji dokaz pružaju nam u tome same karte: 1°. Na urbinaskim kartama nije opaziti nikakva bitnog podatka, koji bi odavao doba poznije od Ptolemejevog. Da su karte izragjene tek petoga vijeka, zacijelo tada upotrebljeni izvori morali bi sadržavati dosta toga iz doba nakon Ptolemejeve, koji življaše drugog vijeka po Krstu. 2°. Karte sadržavaju sva obilježja najstarije grčko-rimske kartografije.

Obazrimo se na V. kartu rimske pokrajine Dalmacije, koja nas pobliže zanima *(tabla IV.)*.

Na njoj susretamo najprije tri karakteristične horografske pogrješke, koje se opažaju već u izvorima prije Ptolemeja: *a)* Orijentacija Jadranskog mora duljinom prama zapadu, mjesto prama sjeveru; *b)* posvemašnje ispuštenje rijeke Cetine (Nestus) sa čitavim predjelom megju Cetinom i Neretvom; *c)* umišljena konfiguracija poluotoka Hyllis megju Zadrom i Solinskim kanalom. Ove je grješke Ptolemej baštinio od svojih preteča. Uz to topografija rimske pokrajine Dalmacije odgovara sasvim starijem dobu čak i od drugog vijeka po Krstu, kada je Ptolemej živio, te je čista od svake poznije natruhe ili interpolacije. Granica teče od Lješa na pogorje Škard (Šardag-planina), pak odatle upravno na Taurunum istočno Drini. To se slaže najnovijim dokazivanjem, crpenim iz drugih izvora od prof. Domaszewskoga, protiv dojakošnjeg općenitog krivog mišljenja[1]). Položaj gradova i raznih plemena dalmatinskih odaje svakako najstarije doba; jer već četvrtoga i petoga vijeka po Kr. bijaše ih nekoliko sasvim nestalo.

[1]) „Arch.-epigr. Mitth.“, XIII, str. 129. Treba uvažiti, da je Ptolemej u svojoj „Geografiji“, I., 16. (Müller, str. 43.) ispravio granice Dalmacije, označene od Marina Tirca; o čem sr. niže.

Gradovi: Tediaston, Delminium, Aleta, Saloniana, Stridon i t. d. propadoše već davno prije doba Agathodaimona gramatika. Stridon je označen astronomičnom vinjetom. Ptolemej mu je poznavao astronomični položaj, te ga u VIII. knjizi, pogl. 5., navagja kao najjužnije pomješće Liburnije. Ovaj savez megju kartom i tekstom isključuje sumnju, da li nije krasopisac htio Stridon naročito s toga istaći, što je bio na glasu, jer je rodno mjesto sv. Jeronima.

Svakako mora se priznati, da urbinaske i vatopedske karte pripadaju grčkoj najstarijoj porodici i da su najstariji uzorak Ptolemejeve kartografije.

To ne možemo nikako reći o bečkom rukopisu br. 1. i o mletačkom br. 516., te sva vrijednost, koja se je s kartografskog gledišta pripisivala ovim dvama rukopisima, usredotočuje se sada poglavito na urbinaskom rukopisu.

No neka se upamti još i to, da urbinaski rukopis potječe iz jedanaestoga, ili najkasnije dvanaestoga vijeka, te da bez obzira na njegov praizvor spada megju najstarije kartografske spomenike, pa ga moramo staviti o bok Peutingerovoj tabli i geografu Edrisiju.

Pošto je izvjesno, da je Ptolemej upotrebio poglavito gradivo pobrano od Marina Tirca, te na osnovu toga izradio svoje karte, okoristivši se crtačem Agathodaimonom, dosadašnje najtemeljitije bijaše Brehmerovo mnijenje, usvojeno od Heerena, da su Ptolemejeve table u svojoj jezgri kartografsko tirsko djelo[1]), dopunjeno po raznim itinerarima, te rasporegjeno po astronomskoj osnovi Ptolemejevoj.

No uvaže li se topografske osebujnosti, koje nam pruža Ptolemejeva karta Dalmacije, mora se, barem obzirom na samu ovu kartu, zaključiti, da joj je praizvornikom aleksandrinsko djelo trećega ili drugoga vijeka pr. Kr.; po svoj prilici Eratosthenova geografija (276.—196. pr. Kr.); dakako uz dopunjke poznijih geografa, najskoli Marina Tirca. O tom će nas uvjeriti potanja sravnidba Ptolemejeva teksta sa kartama i s povjesnom topografijom dalmatinskom.

II. Praktična vrijednost Ptolemejevog djela, uvaživši naročito Dalmaciju.

Po načinu, kojim je Ptolemej izradio svoje karte, očevidno je, da tačnost označivanja geografske dužine i širine nema vazda stvarne ni apsolutne vrijednosti. Ptolemeju je bio jamačno poznat geografsko-astronomski položaj samo nekih važnijih mjesta: Marsilje, Rima, Atine, Aleksandrije, te važnijih pomješća u svakoj pokrajini, kao n. pr. u Dalmaciji Zadra.

---

[1]) Sr. Heeren: „Com. Gotting.“, VI., str. 60.

Stridona, Solina i Narone[1]), koja su na urbinaskim kartama označena astronomskom vinjetom.

Na osnovu pak pisanih ili crtanih putopisa Ptolemej je označio položaj drugih posrednih tačaka, uvažujući pri tom osobito razdaljenost po stadijima ili miljama itinerara. S toga se podregjene oznake o položaju mjesta ne osnivaju na direktnom istraživanju, nego su samo približne, te su jedino relativne matematične vrijednosti.

Načinom izragjivanja jesu Ptolemejeve karte geografsko-astronomska smjesa, t. j. matematično udešena topografija na podlozi raznih kartografskih djela i putopisa. Glavna podloga kartografskoga gradiva, koje je Ptolemej imao pri ruci, jest karta Marina Tirca. O njem se znade samo to, da je bio podrijetlom iz Tira, te da je za Trajana i Hadrijana mnogo proputovao i obišao poglavitija mjesta rimske carevine, ili boravio u nekom velikom gradu, gdje su mu pri ruci bili kartografski izvori. Njegovom djelu bila je osnovom Eratosthenova geografija uz Poseidonijevo mjerenje, a dugo je radio oko usavršenja i ispravljanja; no nije dospio da dovrši kartu uz zadnje svoje izdanje[2]).

Kartografska pak pomagala, koja je upotrebio Ptolemej uz Marinovu kartu, jesu razni putopisci ili itinerari. Ptolemej nam ih izrijekom ne imenuje. Varro spominje 36. god. pr. Krsta jednu kartu Italije[3]). Car August je pak svojemu miljencu Agrippi povjerio izradbu velike karte rimskoga carstva Orbis pictus, koja je pak potakla druge na topografsko istraživanje[4]); tako je za Domicijana Metius Pompusïanus imao jednu kartu svijeta[5]). Premda nije poznat oblik Augustove karte, ipak je izvjesno, da je bila osnovana na tačnoj mjeri cesta i štacija, te ukrašena mnogima naznakama.

A baš se takvim, jedino itinerarnim gradivom bave i Marin i Ptolemej, prigovarajući njihovim nedostacima i pogrješkama[6]). A za kratkog razdoblja megju Marinom i Ptolemejem pojavilo se više geografa, koji pokušaše da stvore jedno kartografsko djelo, koje bi zadovoljilo praktičnoj potrebi, dopunivši nedovršenu Marinovu kartu[7]).

Matematičar Ptolemej, koji je imao spravu, kojom se je u svako doba mogla trigonometrijski odrediti širina dvaju tačaka, pa i ne bile one na istom meridijamu, — odvaži se i na taj posao.

---

[1]) Sr. Claudii Ptolemaei: „Geographia", knj. VIII., tabla V.

[2]) Sr. Berger, o. dj. IV., 104.

[3]) „De re rustica", I., 2.

[4]) Plinije: „N. H.", III., 17., 46.; IV., 139. Müllerhoft: „Ueber die Weltkarte des Kaiser Augustus", Kiel 1856., 1.

[5]) Dio Cassius, LXVII., 12. Zonar, XI., 19. Suetonius: „Domit.", 10.

[6]) Sr. Berger, o. dj. IV., 100.

[7]) Cl. Ptolemei: „Geogr.", I., 18., 3.

Ptolemejev sustav sastoji glavno u tome, da je kartografsko gradivo upotrebio na astronomskoj osnovi, koju je sam odabrao; ali je u njega i ta pogrješka, što nije sam izmjerio širinu tačaka svojom spravom, nego se slijepo oslonio na svoga prešasnika Marina, kojega pak neprestano u cijelom svom djelu kritizuje radi tolikih pogrješaka[1]). S toga nam je Ptolemejeva geografija nerazlučiv operat dvaju različitih ljudi: Marina — samo geografa, i Ptolemeja — čistog matematičara, pak se jedan bez drugoga ni ne može pomisliti.

Astronomski Ptolemejev osnov i uza nj loše udešenje putopisa, urodiše tolikim topografskim pogrješkama, koje su baš karakteristika Ptolemejeva sustava. Ptolemej je nastojao sasvim podrediti svojem astronomskom sustavu ne samo grafične oblike kartografskih izvora, već i pozitivne podatke putovogja, s toga što je, imajući astronomski označen položaj samo za jedno ili dva mjesta jedne pokrajine ili predjela, sam ostalim mjestima udario matematični položaj po daljini megju dvjema, astronomski označenim tačkama. Podatke o daljini crpao je iz putopisa. No putovogje nijesu označivale orijentaciju mjesta, nego jedino njihov razmak.

Uz to je ipak Ptolemej, našavši da se stariji geografi i putopisci razilaze u oznaci daljine pojedinih mjesta, odabrao češće pogrješniji izvor, ili pače sam uzeo sasvim pogrješnu izmjeru daljine. Ta prva pogrješka iznijela došljedno i drugu; te je Ptolemej morao, samo da sačuva čitavu izmjeru jednog predjela, baš toliko otkinuti na drugoj strani, koliko je na prvoj pogrješno produljio.

Navedene dvije bitne Ptolemejeve kartografske pogrješke, tumače nam i druge omanje. Kad se uvaži, da je Ptolemej topografskoj ubikaciji pojedinih mjesta uzeo u podlogu putopisce, koji ne označiše orijentacije, nego samo udaljenost od grada do grada, pa da je itinerarnim oznakama dao vrijednost astronomske ubikacije, to će nam biti jasno, da Ptolemejeva ubikacija matematičnih pomješća, označenih prostijom vinjetom, naime okvirom bez kula, ima samo vrijednost razmaka, a ne orijentacije. Suvišno je, da sada primjerima potkrepljujemo ove Ptolemejeve pogrješke, pošto ih dovoljno susretamo pri ispitivanju Ptolemejeva teksta i kartografije, koja se odnosi na Dalmaciju. Ragje ćemo u glavnim potezima istači Ptolemejev sustav, da nam bude pristupnija Ptolemejeva projekcija Dalmacije; a tako ćemo se upoznati donekle i sa temeljnim izvorima ovoga geografa.

Osnov Ptolemejeve projekcije nije izvoran: jezgra mu je Eratosthenov sustav uz Hipparkov dopunjak, kojima je Ptolemej sam od svoje strane dodao neke ispravke.

---

[1]) „Geogr.“, I., 11., 2.; VII., 5., 12.

Širinu zemlje ili polutnik, dijeli Ptolemej na dvanaest odsjeka, koje on nazivlje urama; svaki odsjek pak u tri pododsjeka ili meridijana, a svaki pododsjek na pet stupanja. I tako ura sadrži tri meridijana ili petnaest stupanja, a svaki pojas meridijana pet stupanja. Ovu diobu polutnika na 180 jednakih stupanja, te meridijana na jednaki razmak od 5 do 5 stupanja, uveo je prvi Ptolemej, ispraviv tako Eratosthenovu projekciju, kao i u tomu, što je meridijane poredao od zapada k istoku, te je prvi meridijan presijecao Kanarsko otočje[1]). Nasuprot pridržao je Ptolemej paralele po Eratosthenovoj projekciji uz Hipparkov dopunjak bez promjene.

Helenistički geograf Eratosthenes (276.—196. prije Kr.) življaše u Aleksandriji za doba Ptolemejevaca. Izradio je on prvu sustavnu matematičku, fizičku i povjesno-političku geografiju, uz iscrpivu geografičnu kartu svijeta. Eratosthenova projekcija sastojaše se od mreže nejednako megjusobno rastojećih, ali megjusobno jednakih i na pravi kut križajućih se meridijana i paralela, razregjenih na ure. Na toj mreži je Eratosthenes rasporedio u svojoj karti položaje mjesta. Za topografiju okoristio se je on najboljim podacima putopisaca i pomoraca, kojima je tada obilovala Aleksandrija, središte helenistične kulture i svjetske trgovine. Eratosthenov 21 paralel teku od polutnika prema sjeveru na nejednake razmake; označeni su pak ne samo rednim brojem, već i imenom važnijega pomješća, koji presijecaju. Svaki pojas širine megju dvama paralelima bijaše polutniku usporedno tekući klima (κλίμα), te se je jedan od drugoga razlikovao duljinom dana. Čim je mjesto udaljenije od polutnika, tim je različitija duljina ljetnog i zimskog dana. Na ovoj je osnovi pak geograf Hippark (126. god. prije Kr.), bliže spojiv astronomiju s geografijom, uveo u Eratosthenov sustav astronomsku ubikaciju po duljini dana. Utanačiv postavnim opažanjem dužinu najduljega dana znamenitijih gradova, označio im je položaj na Eratosthenovoj karti prema paralelima[2]). Eratosthenov sustav paralela i Hipparkovu astronomsku ubikaciju mjesta pridržali su bez promjene Marin Tirac i Ptolemej[3]).

---

[1]) Cl. Ptol.: „Geograph.", I. 24.; izd. Müller, str. 63.

[2]) Berger, o. dj. III., 130., 141.; IV., 122.

[3]) Cl. Ptolemei: „Geogr.", I., pogl. XXIII.: „Meridiani igitur, secundum ea quae supra demonstravimus, amplectentur horaria intervalla duodecim; ex parallelis vero qui ab australi parte terram cognitam terminat, ita scribendus fuerit, ut tantum distet, quantum qui per Meroem scribitur septentriones versus distat. Nobis vero conveniens visum est meridianos scribere per tertiam quamque unius horae aequinoctialis partem, sive per quinta segmenta in aequinoctiali signata, parallelos autem ab aequinoctiali septentriones versus ita, ut
primus ab ea unius quadrante differat, distans in meridiano, ut linearibus demonstrationibus proxime efficitur, gradus 4° 15′;

— —

duodecimus horis tribus differat, distans gradus 40° 55′; (ὁ δι' Ἑλλησπόντου, ὁ διὰ Βυζαντίου) tertius decimus horistribus et quadrante differat, distans gradus 43° 5′;
quartus decimus horis tribus et dimidia differat, distans gradus 45°; (ὁ διὰ μέσου Πόντου). Izd. Müller, str. 56.—57. Sr. Berger, o. dj. III., 57. i dalje, 91., 94.

Po tom je Ptolemejeva projekcija ispravnija od Eratostheno-Hipparkove u tomu, što se njegovi paraleli i meridijani ne križaju na pravi kut, i što je meridijane sveo na jednaki megjusobni razmak, te je donekle s toga njegova projekcija relativno savršenija i obzirom na topografiju[1]). Nedostatak Ptolemejeve projekcije stoji u tomu, što je pridržao sustav paralela svojih prešasnika, te paraleli nijesu u suglasju sa stupnjevima; on ih dakle nije sveo, kao meridijane, na jednaki megjusobni razmak. S toga Ptolemej i broji različito duljinu meridijana, a različito duljinu paralela. Jedan stupanj visine ili segmenat meridijana iznosi 500 stadija ($62^1/_2$ rimskih milja, $12^9/_{10}$ geogr. milja), te se dijeli u 60 malutaka (svaki malutak $8^1/_3$ stadija, $1^1/_{24}$ rimske milje, $^9/_{50}$ geogr. milje). Na urbinaskoj karti stupanj je podijeljen $60 : 6 = 10$. Uz ovo je brojenje i astronomsko po duljini dana, te sahat duljine dana za Dalmaciju odgovara visini od 8^0 do 9^0, tako da na svaki stupanj otpada $7^1/_2$ ili 8 časa, a na svaki čas $7^1/_4$ ili 8 malutaka stupnja[2]). Nasuprot duljinu paralela ili širinu Ptolemej računa na ure, počevši ne od prvog meridijana na Kanarskom otočju, nego u obratnom pravcu, počam od Aleksandrije, tako da svaka ura zahvaća $15^0 = 6000$ stadija, te jedan malutak na paralelu iznosio bi poprijeko $6^2/_3$ stadija ($^4/_5$ rimske milje). Rekosmo poprijeko, jer segmenti paralela, odaljujući se od polutnika, sve to više se smanjuju. Urbinaska karta dijeli segmenat paralela $60 : 5 = 12$.

Ptolemej je dakle doista ispravio teoretično Eratosthenovu projekciju u mreži stupnjeva; ali u računanju širine na ure od Aleksandrije pridržao je njegov sustav, kao što je u računanju visine po duljini dana ostao pri Hipparkovom dopunjku. Po tom praktična strana Ptolemejeve geografije, poglavito u svojoj bitnosti, nije drugo nego li gradivo Eratosthenovo i Hipparkovo, uporavljeno na djelomice ispravljeniju projekciju.

A. Projekcija Ptolemejeve Dalmacije.

Dva puta u svojoj geografiji bavi se Ptolemej Dalmacijom. Dočim u II. knjizi pogl. 16., obragjuje iscrpivo granice, topografiju, narodopis rimske pokrajine Dalmacije, s oznakom geografične širine i visine po svojem sustavu, u VIII. knjizi pak pri tumaču svoje V. tablice, što zahvaća rimske pokrajine megju srednjim Dunavom i Adrijom, označuje najprije granice tablice, te projekciju pojedinih pokrajina. Pri tom navagja on nekoliko znamenitijih gradova i pomješća, te im Eratosthenovim sustavom, t. j. urama udaljenosti od Aleksandrije, bilježi geografsku širinu, a onda visinu

[1]) Sr. Forbiger, o. dj., 12., 21. i dalje.
[2]) Sr. Müller, o. mj. str. 59., sl. I.

najduljim danom, t. j. udaljenošću od polutnika, biva Hipparkovim astronomskim računanjem.

Prinašamo uvod tumača V. tablici s ulomkom, odnosećim se na Dalmaciju, ili kako ju Ptolemej nazivlje, Illyriju; te prvi paragraf 16. pogl., II. knj., što sadrži projekciju Dalmacije.

Opis Ptolemejeve pete table.

Cl. Ptolaemei: „Geogr.“, VIII., § 5.; vat. rukopis Urbinas 82., fol. 67.v.

Εὐρώπης πίναξ πέμπτος.

Ὁ πέμτος πίναξ τῆς Εὐρώπης περιέχει Ῥαιτίαν καὶ Οὐϊνδελικίαν · καὶ Νορικὸν · καὶ τὰς δύο Παννονίας · καὶ τὴν Ἰλλυρίδα πᾶσαν σὺν ταῖς παρακειμέναις νήσοις · ὁ δὲ διὰ μέσου αὐτοῦ παραίλληλος, λόγον ἔχει πρὸς τὸν μεσημβρινόν, ὃν τὰ μΓ πρὸς ξ · περωριζέται δὲ ὁ πίναξ ἀπὸ μὲν ἀνατολῶν, τοῖς τέ Ἰάζυξι τοῖς μετανάσταις · καὶ Μυσία τῇ ἄνω. ἀπὸ δὲ μεσεμβρίας μέρει τὲ Μακεδονίας καὶ Ἀδρίᾳ κόλπω · καὶ Ἰταλίας μέρει · ἀπὸ δὲ δύσεως · Γαλλίας μέρει · ἀπὸ δὲ ἄρκτων τῇ μεγάλῃ Γερμανίᾳ διὰ τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου.

Peta tabla Evrope.

Peta tabla Evrope sadrži Rhaeciju, Vindelikiju i Norik, pak obe Pannonije i čitavu Illyriju sa pripadajućim joj otočjem. Srednji joj paralel stoji prema meridijanu kao 43 prema 60. Graniči pak ova tabla s istoka sa Jacizima Metanastima (Skitalicama) i s Gornjom Moesijom; s juga s jednim dijelom Makedonije i Jadranskim zalivom te jednim dijelom Italije; sa zapada s jednim dijelom Gallije, a sa sjevera s velikom Germanijom pri rijeci Dunavu.

Τῆς δὲ Ἰλλυρίδος.

Ἡ μὲν Ἰάδερα, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν ΙΕ̄ Γ′ καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις ὥρᾳ μίᾳ καὶ πέμπτῳ.

Ἡ δὲ Σιδρῶνα, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν ΙΕ̄ γ′ ΙΒ̄ ἔγγιστα καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας προς δύσεις ὥρᾳ μίᾳ καὶ ὀγδόῳ.

Αἱ δὲ Σαλῶναι τῆς Δαλματίας, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχωσιν ὡρῶν ΙΕ̄ δ′, καὶ διεστήκασιν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις, ὥρᾳ μίᾳ καὶ ὀγδόῳ.

Ἡ δὲ Ναρβῶνα, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν ΙΕ̄ δ′ ἔγγιστα καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις, ὥρᾳ μίᾳ καὶ πέντε καὶ δεκάτῳ.

Ἡ δὲ Σκαδρῶνα νῆσος, τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὡρῶν ΙΕ̄ γ′. καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις ὥρᾳ μίᾳ καὶ τετάρτῳ.

U Illyriji:

Jadera (Zadar) ima najdulji dan od 15° 20′ (15 1/3) sahata, a udaljena je od Aleksandrije na zapad za jednu uru i petinu.

Sidrona (Strmica) ima najdulji dan od 15° 20′ 12″ (15 1/3′ 1/5″) sahata približno, a udaljena je od Aleksandrije na zapad za jednu uru i osminu.

Salonae (Solin) u Dalmaciji imaju najdulji dan od 15° 15′ sahata, te su udaljene od Aleksandrije na zapad jednu uru i osminu.

Narbona (Narona, Vid kod Metkovića) ima najdulji dan od 15° 15′ sahata približno, a udaljena je od Aleksandrije na zapad jednu uru i jednu petnaestinu.

Otok Skardona (zadarsko otočje od Raba do Murtera) ima najdulji dan od 15° 20′ sahata, a udaljeno je od Aleksandrije na zapad jednu uru i četvrtinu.

Granice Ptolemejeve Dalmacije.

Cl. Ptolemaei: „Geogr.“, II., pogl. 16.; izd. Müller, str. 302. i dalje; rukopis Urbinas 82., fol. 19.v.

Ἰλλυρίδος ἥ Λιβουρνίας καὶ Δαλματίας Θέσις. [Εὐρώπης πίναξ ε′.]

Ἡ Ἰλλυρὶς περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων ταῖς δυσὶ Παννονίαις κατὰ τοὺς ἐκτεθειμένους ὄρους· ἀπὸ δὲ δύσεως τῇ Ἰστρίᾳ κατὰ γραμμὴν, ἧς τὸ μὲν πρὸς τῇ Παννονίᾳ τῇ ἄνω πέρας ἐπέχει μοίρας

λς′ L″ με′ ς′

τὸ δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν κόλπον

λς′ L″ μδ′ L″γ″

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Μυσίᾳ τῇ ἄνω κατὰ γραμμὴν τὴν ἀπὸ τῆς εἰρημένης ἐκτροπῆς τοῦ Σαούου ποταμοῦ μέχρι τοῦ κατὰ τὸ Σκάρδον ὄρος πέρατος, οὗ θέσις

μζ′ μα′ γο″

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τε τῆς Μακεδονίας κατὰ γραμμὴν τὴν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου πέρατος φθάνουσαν ἐπὶ τὸν Ἀδρίαν κόλπον, ἧς πέρας

με′ μα′

καὶ τῇ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου πλευρᾷ μέχρι τοῦ εἰρημένου πρὸς τῇ Ἰστρίᾳ πέρατος. Ταύτης δὲ τῆς πλευρᾶς ἡ περιγραφὴ ἔχει οὕτος· μετὰ τὴν Ἰστρίαν τῆς Ἰταλίας ἐξῆς.

Položaj Illyrije ili Liburnije i Dalmacije. [Tabla V. Evrope].

„1. Illyrija na sjeveru dopire do obiju Pannonija, a granice joj već prije naznačismo; na zapad pako do Istrije i to crtom, kojoj je jedan zaglavak spram Gornje Pannonije

36° 30′ 45° 10′

a drugi do Jadranskog zaliva

36° 30′ 44° 50′

na istoku do Gornje Moesije crtom, što od spomenutoga već ušća Save u Dunav teče do gore Škardona, koja leži

47° 41° 40′

na jugu do jednog dijela Makedonije i to crtom, što od spomenutoga razmegja (Škardon), teče do Jadranskog zaliva, te zaglavljuje u

45° 41°

a odatle Jadranskim primorjem do spomenutoga razmegja s Istrom. Pojedine česti ovoga primorja slijede ovim redom. Za Istrijom, koja pripada k Italiji, u Illyriji dolazi....“ (Slijedi § 2.)

Opaziti nam je najprije, da megju tekstom Ptolemejevim i megju urbinaskom V. tablicom ima neka sitna razlika u paralelima, na kojima Dalmacija leži. Dok XIII. paralel (Masilijski), što bilježi najveću duljinu dana od $15^1/_4$ sahata, po tekstu leži na visini 45° 5′, na urbinaskoj tablici pada na 43° 8—10′; isto tako XIV. paralel (sredina Crnoga Mora), najveće duljine dana $15^1/_2$ sahata, po tekstu leži na visini 45°, a po urbinaskoj tablici na 45° 5′. Jedva da bi se ova razlika morala pripisati risaru tablice; ragje bi slutila da je tablica tačnija, te da nije po srijedi tu risarove pogrješke.

Inače po tekstu i po tablici Ptolemejeva Dalmacija leži megju stupnjem 36° 30′ III-ćega meridijana i stupnjem 47° VI-oga meridijana; pak megju stupnjem 41° XII-oga (Hellespontskoga ili Byzantskoga) paralela, te stupnjem 45° 10′ XIV-oga (sredine Crnoga Mora). I tako širina Ptolemejeve Dalmacije iznaša 47°—36° 30′=10° 30′; a visina 45° 10′—41°=4° 10′.

Klimata pako, odnoseća se na Dalmaciju, kako već spomenusmo, nijesu megjusobno jednaka, jer paraleli, što ih omegjašuju, stoje na nejed-

nake razmake. Hellespontski XII-i paralel, 3 sahata odaljen od polutnika, pada na 40° 55′, a Masilijski XIII-i, od polutnika $^1/_4$ sata, pada na 43° 5′ (43° 8—10′); te je klima širok 43° 5′ (43° 8—10′)—40° 55′= 2° 10′ (2° 13′—15′) ili $^1/_4$ sahata. Nasuprot paralel XIV-i sredine Crvenoga Mora, od polutnika $3^1/_2$ sahata, pada na 45° (45° 5′), te je klima širok 45° (45° 5′)—43° 5′=1° 55′ (2°), ili $^1/_4$ sahata[1]).

Po tomu astronomski položaji Ptolemejeve VIII. knjige k tabli V-toj, odgovaraju mreži stupnjeva ovako:

Jadera (Zadar)	zapadno od Aleksandrije 18°=meridijan 42° najduži dan od $15^1/_3$ sahata=paralel 43° 50′
Sidrona (Strmica)	zapadno od Aleksandrije 16° 50′=meridijan 43° 10′ najd. dan od sahata $15^1/_3$ i 12 sek.=paral. 44° 15′
Salonae (Solin)	zapadno od Aleks. 16° 50′=merid. 43° 10′ najduži dan $15^1/_4$ sahata=paralel 43° 5′
Narbona (Vid kod Metkovića)	zapadno od Aleks. 16°=merid. 44° najduži dan približno $15^1/_4$ sahata=paral. 43° 5′
Otok Škardona (Zadarsko otočje)	zapadno od Aleks. 18° 45′=merid. 41° 15′ najduži dan $15^1/_3$ sahata=paral. 43° 50′

Grafija Ptolemejeve Dalmacije pruža prema realnosti dosta nedostataka, ali uz to i nekoliko osebunjština, koje nas napućuju na doba kartografičnoga glavnoga izvora Ptolemejeva.

Najprije nam se osvrnuti na opći oblik grafije Ptolemejeve Dalmacije, pak na tečaj političkih joj granica; a onda na potankosti grafije.

Na prvi mah pada u oči, pogleda li se urbinaska tablica, da je grafija primorja dalmatinskoga mnogo razvijenija nego li sredozemlja. Dočim nam obala i otočje Jadranskoga spusta pružaju dosta detalja, orografija i sredozemna idrografija su skoro primitivno razvedene. Taj kontrast je još očitiji uvaži li se, da skoro sve topografične oznake ograničuju se poglavito na primorski pojas rimske pokrajine Dalmacije, tako da istočna visina (današnja Bosna i Hercegovina) kao da je Ptolemeju skroz nepristupna bila. Nije tako u južnijem dijelu, oko Skadarskog jezera: tamo su Ptolemeju poznati i sredozemni gradovi, dapače dosta ponasitno.

Granice Dalmacije označuje Ptolemej osim što na tekstu još crvenom crtom na karti, tako izvrsno, kao nikakav drugi izvor.

Sjevernu granicu spram Gornje Pannonije već u II. knj., 14. pogl. § 1. bilježi ovako: „Gornja Pannonija dopire .... na jug do dijela Istre i Illyrije usporednom crtom, što od spomenutoga zapadnoga razmegja

[1]) Sr. Müller, n. mj. str. 59.; gori str. 239., pr. 3.

(t. j. Karavanskog pogorja) teče po Albanskom pogorju (t. j. liburničkom kršu) do Bebijskog (t. j. Velebitskog) pogorja; i do granica Dônje Pannonije, što leže 41° 30′ 45° 20′.“ Ova oznaka odgovara istočnom kraju Velebitskoga pogorja, označenog na urbinaskoj karti čitkom Βέβια. A granicu spram Dônje Pannonije takogjer je već prije, knj. II., pogl. 15., § 1. ovako zabilježio: „Dônja Pannonija dopire . . . na jug do dijela Illyrije, što teče od označene granice (t. j. o. mj. knj. II., str. 14., § 1.) do onog rukava Dunava, gdje je ušće Save, i što leži 45° 44° 30′.“

Važno je pak, da je Ptolemej ispravio tečaj sjeverne granice Dalmacije, što ga je bio Marin Tirac naznačio, u tom smislu naime, što je zapadnu granicu Pannonije pomakao do granice Italije, biva do Atransa, tako da Emona (Ljubljana) ostajaše na pannonskoj strani[1]). Time se tumači nesuglasje megju starim piscima, od kojih neki Emonu meću u Italiju, a neki u Pannoniju[2]). Za starijeg doba doista pripadaše Emona Italiji; ali kašnje, valjda od Augustovog doba, svakako pak prve polovine II. vijeka po Kr. pripadaše Pannoniji, te je u Atransu na razmegju bila carinarska postaja megju Italijom i Pannonijom[3]).

Granica megju Gornjom Pannonijom i Dalmacijom u novije doba bila je djelomice sustavno istražena od dra Patscha; te na izvjesno doistinjeni tečaj odgovara Ptolemejevoj oznaci. Ptolemejeva granica je tekla duž istočnog obronka Velike i Male Kapele (Albius mons), pa onda sjevernim obroncima Velebitskoga pogorja (Baebius mons) sve do stjecaja sa zapadnom granicom Dônje Pannonije na Vrbasu. To jest: pravcem od sv. Petra na Vrbovsku, Bužim, Otok, Stari Majdan — Sanski Most te do Rekavica na Vrbasu nešto južnije od Banjaluke; a dr. Patsch je već istražio južniji dio: od Vrbasa Banjaluci na jug na Stari Majdan i Veliku Kladušu do Korane[4]). Tako se doistinjuje, da je sjeverna granica Dalmacije spram Gornje Pannonije tekla južnije, nego li se dosad cijenilo, te nam je Ptolemej za to najpouzdaniji izvor.

Granicu megju Dônjom Pannonijom i Dalmacijom Ptolemej označuje pravcem od Rekavica na Vrbasu do ušća Save u Dunav. Dakle ravnom

---

[1]) Sam Ptolemej spominje, kako je on ispravio neke Marinove nedostatke, pak granicu i paralele što presjecaju Dalmaciju: „Fugerunt eum (Marinum) quaedam etiam in indicandis terrarum confiniis, ut quum Moesiam totam ab oriente terminari dicit Pontico mari, Thraciam vero ab occidente Moesia superiore, atque Italiam a septentrionibus non Rhaetia et Norico solum, verum etiam Pannonia, Pannoniam vero a meridie sola Dalmatia neque etiam Italia, atque Sogdianos mediterraneos et Sacas a meridie vicinos facit Indiae, attamen parallelos perhosce populos describit non duos illos qui ab Imao, Indiae monte maxime septentrionali, versus boream proxime sequuntur, Hellesponticum scilicet et Byzantinum, sed eum demum qui per medium Pontum transit“. „Geogr.“, I., pogl. 16., izd. Müller, str. 43.

[2]) Sr. Müller, o. mj. str. 296.; Cons. „La prov. rom. de Dalmatie“, str. 184.

[3]) Sr. „C. I. L.“, III., 3705.; Cons. n. mj. 346.

[4]) „Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“, VII., 576.

crtom od Rekavica na Tešanj, Gračanicu, Bjelinu, Šabac te do savske obale spram Biograda. Time bi se morao da ispravi dosele označivani tečaj granice od Banjaluke na Zvornik[1]); ali čekajmo, da marljivi istraživači bosanski doistine kojim otkrićem pravi joj tečaj; no Ptolemejeva oznaka može im biti putokazom.

Zapadna dalmatinska granica spram Italije je rijeka Arsia (Raša), koje ušće Ptolemej stavlja na 36° 30′ 44° 50′. Odatle je granica tekla uz rijeku, pak pravcem pram Emoni (Ljubljani) do 36° 30′ 45° 10′. Pošto je Emona ležala na visini 45° 20′, to je zaglavljivala dalmatinska granica 10′ južnije od Emone. To odgovara tačno Supetarskoj postaji; i može se sv. Petar smatrati tromegjom Gornje Pannonije, Dalmacije i Italije.

Sve do najnovijeg doba istočnom granicom Dalmacije smatrala se je rijeka Drinus (Drina), pak onda Drilo (Bijeli Drim)[2]); dok nije prof. Domaszewski na podlozi Ptolemejeve oznake bolje istražio razmegje Moesije i Dalmacije[3]). Izvjesno je dakle, da je istočna granica Dalmacije tekla pravcem od ušća Save u Dunav na Studenicu, pak uz Bijeli Drin do Šardag planine.

Ispravniji je takogjer Ptolemejev tečaj južne dalmatinske granice, biva od Šardag planine do ušća Matije rječice, a ne do Drilona (Drima); po tom se mora granica razmači južnije za 10′ nego li se dosad držala[4]); jer razmegje na morskoj obali stoji od Lješa (Lissos, 41° 10′) za 10′ južnije. I južna granica tekla je dakle od Šardag planine pravcem niz Drim pak na ušće Matije.

Od Ptolemeja rimskoj pokrajini Dalmaciji zasječene granice tačnije su nego li u ikakvom drugom rimskom izvoru, te odgovaraju baš i dobi, kad je Ptolemej živio. U ostalom to se razabire i iz same Ptolemejeve izjave, koju već navedosmo, gdje on ispravlja granicu Dalmacije, udarenu od Marina Tirca.

(Konac slijedi.)

---

[1]) Sr. Cons., o. dj., str. 185.

[2]) O. mj. str. 185.

[3]) „Arch.-epigr. Mitth.“, XIII., str. 129. i dalje; „C I. L.“ III. Suppl., str. 1445., 1474. Označujuć granice Moesije Ptolemej knj. III., pogl. 9., § 1., pozivlje se na navedenu već oznaku granice u knj. II., pogl. 16., § 1. i to skoro istim riječima: „Moesia superior finitur ab occidente Dalmatia ad eam quam diximus lineam, quae ducitur a Savi fluvii ostio usque ad Scardum montem...“ Müller n. mj. str. 451.

[4]) Sr. Cons. n. mj., str. 185.

Sarajevo, oktobar—decembar. 1898. Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji.

Priopćio

prof. dr. **L. Jelić** (Zadar).

(Sa pet tablica i jednom slikom.)

(Konac.)

S ovom tačnošću grafije dalmatinskih granica stoji u opreci ne samo nimalo razvijena predstava sredozemlja, nego takogjer na više mjesta pogrješna grafija one partije Jadranske obale i otočja, koja je inače najdotjeranija. Ovu nije Ptolemej od svoje strane ni najmanje ispravljao, nego ju je bez promjene usvojio od Marina Tirca. I s toga se susreću neke razlike megju grafijom karte i megju Ptolemejevim tekstom.

Razvitak obale od Pulja do Lješa osniva se na dvojakom računu, biva na poprečnoj daljini megju Puljem i Lješom po mreži stupnjeva, te na duljini obale naravnim tečajem.

Dočim dijagonala megju Puljem i Lješom matematičnim računom iznosi 7° 30′ = 465 r. m., tečaj obale mjeri Ptolemej ovako:

Pola		
Nesactium . . .	15′	
Albona	35′	1° 30′ = 93 r. m.
Flanona	20′	
Tarsatica	20′	
Ušće Oeneja . . .	20′	
Volcera	20′	
Senia	30′	2° 10′ = 134 r. m.
Lopsica	15′	
Ušće Tedanija . .	5′	
Ortopula	40′	
Iznos . .	3° 40′ = 227 r. m.	

Prenos . .		3° 40′ = 227 r. m.
Vegia	20′	1° 25′ = 89 r. m.
Argyruntum . . .	25′	
Karin	20′	
Nin	20′	
Zadar	30′ (25′)	2° 5′ = 130 r. m.
Ušće Tita . . .	35′	
Skradin	20′	
Siculi	20′	
Solin	20′	
Epetium	20′	1° 20′ = 82 r. m.
Pituntium	20′	
Onaeum	15′	
Ušće Neretve . .	25′	
Epidaurus . . .	10′	1° 20′ = 82 r. m.
Acruvium	20′	
Lissus	50′	
		9° 50′ = 610 r. m.

Razlika od 145 r. m. megju matematičnom daljinom onih dviju tačaka i tečajem obale, odgovara približno realnosti (daljina megju Puljem i Lješom u ravnoj crti iznosi 400 r. m.), te se osniva na postavnom mjerenju pomoraca. Da se osvjedočimo o tome, nek nam je u dokaz, da osrednja daljina megju matematičnom i realnom, kako ih Ptolemej označuje, odgovara Plinijevom mjerenju.

Matematična daljina	Pulj—Lješ	= 465 r. m.
Realna	„ „	= 610 r. m.
		1075 : 2 = 537 r. m.

Plinije H. N., III., 141. ovako označuje dosta tačno daljinu megju Puljem i Lješom:

Pulj	
Zadar	160
Solin	92
Narona	85
Epidaurus . . .	100
Lješ	100
	537 r. m.

Ovo tačno sudaranje megju Plinijevim i Ptolemejevim mjerama, jamči nam, da se osnivaju na zajedničkom praizvoru.

I ako je Marinova karta Dalmacije tačna glede ukupne duljine obale, nije tako u grafiji. Tomu je glavnim uzrokom jedna bitna pogrješka, u koju je zašao Marin, loše shvativši svoj praizvornik. On je naime desnu i lijevu obalu Podgorskoga ili Vlaškoga zaliva, te Novigradskog i Karinskog mora, od Ortopule (Starigrada) do Nina, koje po Ptolemejevu mjerenju iznose 89 r. m., grafirao kao ravnu obalu, dok realna daljina od Ortopule do Nina iznosi 15 r. m. Tim načinom je produljio obalu od Pulja do Zadra za 74 r. m. Ta Marinova pogrješka potekla je odatle, što je on morski tjesnac megju paškim rtom Koromačina i podvelebitskom dragom Javorna uzeo za ušće rijeke Tedanija (Zrmanje), a slijedeći Podgorski zaliv do Karina kao otvorenu obalu. Po svoj prilici je Marinov praizvornik rečeni tjesnac smatrao ušćem Zrmanje, a rijekom smatrao savkoliki Podgorski zaliv. Možda bi se moglo slutili, da je za doba Marinova praizvornika, doista Podgorski zaliv bio koritom Zrmanje, a da se je kasnije pretvorio zbog kataklisme u morski rukav. Susrešćemo i još po koji podatak, što bi na prvi mah podupirao ovu slutnju. Zbog ove pogrješke otpao je duboko usječeni u kopno morski rukav, što s Krkom optače zadarsko-ninski poluotok; a uz to, da se nadoknadi prema ukupnoj dužini obale produljeni već dio za 74 r. m., skraćen bi znatno južniji dio obale od Zadra do Lješa, kako se iz sravnidbe već navedenih mjera po Pliniju i Ptolemeju razabire.

Hyllejski poluotok, koji neki smatraju zadarsko-ninskim poluotokom, a neki tačnije poluotokom megju Krkom i Cetinom, po urbinaskoj karti ležao bi megju Zadrom i solinskim zalivom, a po vatopedskoj megju Krkom i Epetijem. Ovdje se obe karte bitno razilaze u grafiji, s toga što vatopedska označuje rijeku Titus (Krku) i bezimenu rijeku na istok Solinu (Jader? Cetina?), te megju njih stavlja Siculi i Andetrium, dočim urbinaska karta stapa obje rijeke u jednu (Krku), te izostavlja kopno megju njima. (Sr. *tablice IV.* i *V.*).

Glede otočja valja istaknuti, da se Marinova karta, kao što i Ptolemej u tekstu, bave samo većim otočjem, i to dosta netačno s grafičkoga gledišta. Dočim je s Kvarnerskim otočjem još kako tako, to je skoro čitavo zadarsko otočje baš nezgrapno predstavljeno: Rab, Pag, Vir, Ugljan i Murter, dakle sve istočno otočje do ušća Tedanija (tjesnac Koromačina — Javorna) do ušća Krke (Titus), stopljeno je u jedan veliki otok, kojemu je najsjevernija tačka grad Arba (Rab), a najjužnija Kollenton (Hramina na Murteru), i koji je dug preko 62 r. m. (realna daljina od Murtera do Raba 85 r. m.). I ovdje se opet nameće slutnja, nije li možda za doba Marinova praizvornika zbilja to otočje barem djelomice sačinjavalo oveći otok, koji se je uslijed kataklisme raspao na više otoka? Što Marin i Ptolemej taj otok

nazivlju Škardonom — kao nikakav drugi izvor —, i što doista to ime još se drži u zadarskim otočićima (Škarda kod Premude, Škardica kod Paga), ne bi na prvi mah ta slutnja bila nevjerojatna. Na zapad otoku Škardoni urbinaska karta bilježi pet bezimenih ostrva (Iž, Dugi otok, Kornat, Sestrunj, Mulat). Južnije otočje nešto je bolje obragjeno; no Brač i Šolta su izostavljeni.

Sudeći po tomu, što Marinova karta dobro predstavlja topografične detalje primorja od Pulja do Karina i do ušća Krke, i to poglavito uski morski put megju primorjem i otočjem (od Raba do Murtera) slijedi, da mu je praizvornikom jedan portulan ili pomorski itinerar, koji je pružao samo razmake daljine od luke do luke bez obzira na orijentaciju. To isto vrijedi i za južni dio, gdje je obala od Epidaura do Lješa i s topografičnog gledišta dosta približno izvedena. Dakako, da takav izvor nije mogao biti pouzdanim pomagalom za projekciju obale i otočja, nego samo za topografiju.

Slika 1.

I doista, ispravi li se glavna grafička pogrješka, biva od ušća Tedanija do Nina, dobićemo ne sasvim dotjeranu grafiju obale dalmatinske, no barem u glavnome dosta pogogjenu projekciju zaista u velike akcidentovane obale dalmatinske *(Slika 1.)*.

Jedino klasično kartografsko djelo, što je do nas doprlo, a što bi se moglo prispodobiti s Marinovom kartom Dalmacije obzirom na projekciju i grafiju, jest Peutingerova tabla; Thekarte ne mogu se uvažiti radi sitnosti mjerila i nepouzdanosti redakcija, u kojima su nam dosele poznate. Peutingerova tabla je prosti kopneni itinerar, te je projekcija najlošije izvedena, a i tačnost grafije tek je sporedno uzeta u obzir. Sravnimo li pak Marinovu Dalmaciju s onom Peutingerove table, razabraćemo, da je u mnogočem Peutingerova tabla tačnija nego Marinova karta, i to baš u partiji primorja i otočja, gdje je Marinova karta najbolje izvedena. Konfiguracija Istre (Isteria) sa Flanonskim zalivom (Portus Flanaticus), izvedena je nešto bolje. Podgorski zaliv (Portus Epilicus), kod Marina dokinut, kod Peutingerove table oštro je naglašen. Dočim je Hyllejski

poluotok (Bulinia) malo izrazit, Trogir i Solinska luka sa rijekama Jadrom, Žrnovicom i Cetinom predstavljene su dosta realno, te u tom Peutingerova karta na daleko natkriljuje Marinovu. Oba izvora jednako slabo naglašuju Boku Kotorsku (Sinus Rhizonicus). Tako je pak i grafija otočja donekle potpunija na Peutingerovoj tabli, nego li na Marinovoj karti, jer su na onoj navedeni i omanji otoci (Ursaria, Pullaria, Pamodos, Sissa, Boa, Solentium, Bratia i Tauris), kojih na ovoj nema. Velikom otoku Marinovom Škardoni (otočje od Raba do Murtera), na Peutingerovoj tabli nema traga. U jednu riječ, Peutingerova tabla, usporegjena sa Marinovom kartom, glede grafije jest potpunije i poznije djelo, te u tom obziru ne stoji jedna s drugom u nikakvom savezu. I ako je Peutingerova tabla, što se današnje redakcije tiče, djelo ne ranije od III. vijeka po Kr., ipak je nedvojbeno da joj izvor siže u Augustovo doba, te stoji u neposrednom savezu s Augustovim Orbis pictus. Po tom bi se dalo zaključiti, da Marinova karta glede grafije ne zavisi od Augustova Orbis pictus, nego od starijega nerimskoga izvora.

Po samoj grafiji ne može se dakako tačno označiti auktor i doba praizvornika, što je Marinu rabio podlogom za V. tablicu Ptolemejevu. Svakako je izvjesno, da je praizvornik bio portulan. Valjda bi se moglo nagagjati, da doba toga portulana pada po prilici prije godine 279. pr. Kr., kada se je dalmatinsko primorje zbog kataklisme na nekim tačkama znatno preobličilo. Zbog te kataklisme znamo da je Neretva promijenila svoje korito i da se je iscijedilo u more Mostarsko jezero[1]). Spomenuli smo već, da Marinova karta i Ptolemej smatraju ušćem Zrmanje (Tedanius) morski tjesnac Koromačina-Javorna, i da bi to dalo slutiti, da je tek kasnije od doba Marinova praizvornika, more prodrlo u današnji Podgorski zaliv do Karina, kao što i to, da se je tek kasnije otok Skardona (Rab-Murter) zbog utonjenja raspao na više omanjih otoka. Poznata je činjenica, da je istočna jadranska obala znatno utonula i da još svegjer tone u more, te se sada vide podrtine grada (Cisse?) kod Rovinja u dubljini od 26 *m* pod razinom morskom[2]). Isto tako i kod Zadra i Starigrada (Ortopule) ruševine sižu daleko u more; a i na sjevernoj strani Biograda opažaju se ruševine kuća duboko u moru. Tako i na drugim tačkama južnijeg dijela primorja[3]).

[1]) Sr. L' Emporio ed il lago Naroniano di Scilace (Alačević) u „Bull. dalm.", I. (1878.), str. 152. i dalje.

[2]) Zauzimanjem zadarskoga lučkoga poglavara gosp. K. Kovačevića bile su ruševine ovoga podmorskoga grada istražene po ronilcu, te je o tom sastavljen iscrpiv zapisnik 14. januara 1890. Sr. „Sitzungsbericht der k. Akad. d. Wissensch.", math.-nat. Cl., sv. XCVIII., dio I. (1889.), str. 310.; „Mittheil. der k. k. Geogr. Gesellsch. in Wien", sv. XXIII. (1890.), str. 333. i dalje. Po Kovačevićevom nagagjanju to bi bila Cissa; o čem sravni Cons n. dj. 5. i dalje.

[3]) Cons n. dj. str. 6. i dalje. Za Acruvium = Tivat sr. Cons. n. dj. str. 252. Za Rhizon = Risan sr. Richlý: „Archaeol. Funde aus den Bocche di Cattaro" u „Mittheil. der k. k. Central-Commission", 1898., str. 132. Rimski grad Časka na otoku Pagu je takogjer vas pod vodom.

Raznim nagagjanjima nastojalo se protumačiti taj pojav, te je najviše pristupa našlo mnijenje, da opadanje istočne jadranske obale stoji u svezi sa nadizanjem zapadne uslijed tlaka morske težine. S druge strane povjesno je poznata kataklisma zadnjeg četvrta III. vijeka pr. Kr., što je preobličila donekle dalmatinsku obalu. Konačno riješenje toga prijepora svakako nije još na domaku[1]); dosta budi naglasiti činjenicu, da je istočna jadranska obala znatno opala i to za doba starije od rimskog gospostva. No, rek bi, da Marinova karta ne isključuje Podgorskog zaliva, s razloga, što gradove: Ortopula (Starigrad), Vegia (Večka Kula-Ravanjska), Argyruntum (Obrovac) i Corinium (Karin) sama karta naznačuje kao ležeće na morskoj obali. S druge strane Marinov otok Skardona (Rab-Murter) mogao bi biti grafičnom pogrješkom s toga, što onaj koji plovi Podgorskim zalivom, pak Zadarskim kanalom, ne opaža tako lako, da su otoci Pag, Vir, Ugljan i Pašman rastavljeni megju sobom. No otvori megju Rabom i Pagom, te megju Murterom i Pašmanom svakako su toliko izraziti, da se i sa protivne obale dobro razabiru te mornaru nijesu mogli izbjeći.

Ptolemejeva V. tablica pruža nam još jednu grafičku značajku velike davnine, biva oblik zadnjeg dijela rijeke Save (sr. *tablu IV.*). Od ušća Bosuta po prilici teče Sava ravnim pravcem na istok, tako da joj Mitrovica (Sirmium) ostaje podalje na sjever, te se izlijeva u Dunav kod Zemuna (Taurunum), bez da pravi onog rukava, što zasijeca duboko na jug do Šapca. Po tom je prvobitno Sava tekla od ušća Bosuta pravcem na istok na Salaš a južno od Male Mitrovice, pak onda Jarčinom na Petrovce i t. d. Doista je gosp. Jung postavnim istraživanjem ustanovio, da je korito Save negda bilo na jug Maloj Mitrovici, samo ne zna, da li je tuda Sava tekla u dopovjesno ili u rimsko doba[2]); a Jarčinu označuje Nova Vojnička Specijalna Karta kao da je rimski kanal. Po Marinovoj karti ispravnije bi to moralo biti staro korito Save. Ovime se riješava i ona neizvjesnost glede ubikacije nekih posavskih starih gradova, kao i to, što Ptolemej stavlja Sirmium (Mitrovicu) podalje Savi na sjever i što je Bassiana (Petrovci) negda ležala na Savi, a danas joj je do 20 *km* na sjever.

Projekcija Dalmacije jest Ptolemejevo djelo pogledom na mrežu stupnjeva i na političke granice, dok je grafija djelo Marina Tirca, ali svakako osnovano na mnogo starijim nerimskim izvorima. Ispitivanje topografične partije Marinove karte pružiće nam podataka, da joj pobliže opredijelimo praizvor.

---

[1]) Sr. Neumeyr: „Erdgeschichte", sv. I. (1886.), str. 346. i dalje; Carić: „Slike iz pomorskog života", str. 25. i dalje.

[2]) Sr. „Vijesnik hrv. arh. društva", N. S. II., 157.

B. Topografija i etnografija Ptolemejeve Dalmacije.

U poglavlju 16. knjige II. bavi se Ptolemej potanko topografijom i etnografijom rimske pokrajine Dalmacije.

S općenitog gledišta to je najbolji opis Dalmacije, što je iz rimskog doba do nas dopro, premda u potankostima nije vazda najtačniji. No najvažnija značajka ovoga opisa jest ta, da u svojoj jezgri siže u davnije doba od II. vijeka po Kr., kada je Ptolemej živio; s toga praktična vrijednost opisa je mnogo veća, nego se je dosele mislilo. Ta značajka o starijem dobu od drugoga vijeka po Kr., odnosi se najprije na naziv i diobu pokrajine, pak na topografične vijesti.

U prvom paragrafu 16. poglavlja II. knjige, što smo ga već naveli (str. 242.), rimsku pokrajinu Dalmaciju Ptolemej nazivlje „Illyrijom“, kao što i u VIII. knjizi, a dijeli ju samo u dva sreza: „Liburniju“ i „Dalmaciju“.

Poznato je pak, da od careva Flavijevaca po svoj prilici, svakako od druge polovine prvog vijeka po Kr., rimska pokrajina Dalmacija inače se ne nazivaše nego provincia Delmatia, dok se za starijeg doba isključivo spominje pod imenom superior provincia Illyricum[1]). Po tom se vidi, da je Ptolemejeva Ilirija istovjetna ovom zadnjem nazivu i da je, što se imena tiče, iz starijeg doba od druge polovine prvog vijeka po Kr.

Ali Ptolemejeva dioba Dalmacije na srezove Liburniju i Dalmaciju takogjer je iz davnijeg doba. Ptolemejeva Liburnija sizaše po primorju od Raše do Kabanskog pogorja nad Solinskim kanalom, a po kopnu do Strmice kod Knina, te je grad Sidrona s ove strane dinarskih Alpa bio najjugoistočniji grad Liburnije; a na bosanskoj strani dopiraše do crte, što po prilici teče od sredine Glamočkog polja k Višegradu na Drini, pa do Srpske Morave. Sav predjel pako od Trogira do Lješa i od Srpske Morave do Šar-planine zahvata Ptolemejeva Dalmacija.

U rimskim najstarijim vrelima dioba pokrajine Dalmacije je sasvim inače predstavljena, nego kod Ptolemeja. Kad su Rimljani koncem prvog vijeka pr. Kr. uredili Dalmaciju u samostalnu pokrajinu, podijelili su ju na tri sudbena sreza (conventus iuridici). Sjeverni srez, Liburnija, protezaše se od Raše do Krke na jug, a do Une na istok, te joj pogranični gradovi spram dalmatinskog sreza bijahu: Skradin i Pasinum (Pagjene)[2]). Od Krke do Cetine, od Une do Drine i današnjih granica Hercegovine bijaše drugi, Solinski srez, te pogranični gradovi spram Liburnije bijahu: Sidrona = Strmica i Salvija = Grahovo, a spram neret-

[1]) Sr. Mommsen: „C. I. L.“, str. 279. i dalje.

[2]) Sr. Plinii „H. N.“, III., 24., § 21.—23.

vanskog sreza Nareste (Jesenice) i Delminium (Duvno). Od Cetine do Matije rječice, te od Drine do Srpske Morave i Šar-planine sizaše treći, Neretvanski srez. Ova dioba bijaše provedena već 27. godine pr. Kr., ali joj već i kod Varrona (+ 26 pr. Kr.) nalazimo traga[1]).

Ptolemejeva dioba je svakako starija od rimskog uregjenja pokrajine Dalmacije, te nam predstavlja političku razdiobu naše zemlje za predrimskog doba, biva državu Liburniju i državu Illyriju, kojima traga naziremo za trećeg vijeka prije Krsta. O tom nam još ispravnijih vijesti pruža Ptolemej u topografičnoj partiji, gdje nabraja gradove Liburnije i Dalmacije.

U osam paragrafa, što slijede, rasporegjuje Ptolemej gradivo, tako da najprije iscrpljuje primorje Liburnije (§ 2.) i Dalmacije (§ 3.), te rijeke Drilon (Bojanu) i Drinu (§ 4.). Jedan paragraf (5.) posvećuje etnografiji Liburnije i Dalmacije; za tim nabraja u dva paragrafa sredozemne gradove Liburnije (§ 6.) i Dalmacije (§ 7.) te napokon otočje liburnijskog područja (§ 8.), pa ono dalmatinskoga (§ 9.). S malom iznimkom u § 6. Ptolemej slijedi svegjer pomjesni poredak od sjevera k jugu, označujući svakom pomješću geografsku visinu i širinu. Već smo spomenuli, koliko uvaženja zaslužuju ove Ptolemejeve oznake. Spomenuti nam je samo, da što se brojka tiče, često se razilaze razne redakcije Ptolemejeva teksta megjusobno, kao što se gdjegdje nepodudara s tekstom, usvojenim od Müllera, urbinaska karta ni urbinaski tekst. Doista, inačicama uzrokom je katkada prepisačeva pogrješka; ali cijenimo, da se ipak može većim dijelom opredijeliti dosta pouzdano sudilo, po kom bi se mogla razabrati prava ili približna vrijednost Ptolemejeve oznake, ili pogrješnost joj. Pri tom najsigurnije pomagalo mora da bude povjesna topografija na osnovu otkrivenih spomenika ili pouzdanijih izvora, a gdje nam ti ne dosižu, prednost karte spram teksta. I to s potpunim razlogom, jer je Ptolemej tekst svoj sastavio na podlozi Marinove karte te se vrijednost karte može odbaciti samo ondje, gdje je očita kartografska pogrješka. Držeć se ovoga sudila, evo nas na Ptolemejev opis Dalmacije, koji ćemo popratiti s primjedbama glede onih tačaka, kojih ubikacija bijaše dosle prijeporna ili nepoznata[2]). Pri tom rasporegjujemo gradivo tako, da pregledavši najprije kopnena pomješća i otočje Liburnije (§§ 2., 6. i 8.), napose pak ona Dalmacije (§§ 3., 4., 7. i 9.), napokon završimo sa etnografskim prijegledom čitave pokrajine (§ 5.), domečuć u zaporkama bitnije inačice urb. teksta (T.) i karte (K.).

---

[1]) Naveden od Plinija, III., 24., § 23.; sr. Mommsen prev. de Ruggiero: „Le provincie romane da Cesare a Diocleziano", I., 26. i dalje.

[2]) Za topografiju rimske Dalmacije sr. kartu VI., „C. I. L.", Suppl. III.; Müller n. dj. str. 303. i dalje; Cons n. dj. passim; Tomaschek: „Die vorslavische Topographie der Bosna, Hercegovina" i t. d. u Mittheil. der k. k. Geogr. Gesellsch. in Wien, sv. XXIII. (1880.), str. 497. i dalje; Klaić: „Poviest Bosne", str. 32. i dalje; gdje i literatura u primj. na str. 30.

a) Liburnija.

2. Λιβυρνίας τῆς Ἰλλυρίδος παράλιος.			*2. Primorje Liburnije u Illyriji.*		
Ἀλούωνα	λς′ L″γ″	με′	Albona (Labin)	36° 50′	45°
Φλανῶνα	λζ′ (T. μδ′ L″δ″)	μδ′ L″γ″	Flanona (Plomin)	37° (K. 44° 40′ T. 44° 45′)	44° 50′
Ταρσατικά	λζ′ γο″	μδ′ L″δ″	Tarsatica (Rijeka)	37° 40′	44° 45′ (T. 44° 42′)
(T. Ταρσατίκα	T. L″ιβ″)				
Οἰνέως ποταμοῦ ἐκβολαί	λη′	μδ′ L″δ″	Ušće rijeke Oeneja (Senjska Rijeka)	38°	44° 45′
Οὐόλκερα	λη′ L″	μδ′ L″δ″	Volcera (Bakar)	38° 30′	44° 45′
Σένια	λϑ′	μδ′ γο″	Senia (Senj)	39°	44° 40′
Λόψικα	λϑ′ δ″	μδ′ γο″	Lopsica (Jablanac)	39° 15′	44° 40′
(T. Λομψικα gdje μ dometnuto od kolacijonatora)					
Τηδανίου ποταμοῦ ἐκβολαί	λϑ′ γ″	μδ′ L″	Ušće rijeke Tedanija (Tjesnac megju Pagom i Velebitom)	39° 20′	44° 30′
Ὄρτοπλα	μ′	μδ′ L″	Ortopula (Starigrad)	40°	44° 30′
Οὐεγία	μ′	μδ′ L″	Vegium (Veča-Ravanjska)	40° 20′	44° 30′
Ἀργυροῦντον	μ′ L″δ″	μδ′ ς″	Argyruntum (Obrovac)	40° 45′	44° 10′
Κορίνιον	μα′ ς′	μδ′	Corinium (Karin)	41° 10′	44°
Αἰνῶνα	μα′ L″	μδ′	Aenona (Nin)	41° 30′	44°
Ἰάδερ κολωνία	μβ′	μγ′ L″δ″	Jader kolonija (Zadar)	42°	43° 45′
(T. Ἰαδέρα, K. Ἰάδρα)					
Τίτου ποταμοῦ ἐκβολαί	μβ′ γ″	μγ′ ς″	Ušće rijeke Tita (Krke)	42° 20′	43° 10′
Σκαρδῶνα	μβ′ γο″	μγ′ L″	Scardona (Skradin)	42° 40′	43° 30′

Ušće rijeke Oeneja. Senjsku Rijeku Ptolemej nazivlje Oenejom ili Unom; ako li pod tim imenom ne razumijeva valjda Bakarski zaliv. Ne mislimo da pod tim nazivom razumijeva Ptolemej rijeku Unu, što se salijeva u Savu. Oeneus se nazivaše osim Senjske Rijeke i Une još i Cetina, kao u aktima solinskog crkvenog sabora 532. godine. Sr. Rački, Th. Archid., „Hist. Sal.“ str. 17.; „Bull. Dalm.“, I., 42.

Lopsika, dosle prijeporne ubikacije. Udaljenost od Senja za 16 r. m. odgovara najbolje Jablancu, gdje se mora tražiti stara Lopsika, a ne Sv. Jurju na jug Senju, kao što misle Müller n. mj., str. 305., Cons n. dj., str. 195. To potvrgjuje i slijedeća oznaka.

Ušće rijeke Tedanija na 5 milja od Lopsike a 41 od Starigrada (Ortopula). Dočim je Tedanij rijeka Zrmanja, Ptolemej, kako već spomenusmo (str. 533.), smatra joj ušćem morski tjesnac Koromačina—Javorna megju Pagom i velebitskim Podgorjem. Na urbinaskoj karti je grafično označeno ušće rijeke megju Lopsikom i Ortopulom.

Ortopula, kojoj je već Cons n. dj., str. 195. temeljito označio ubikaciju u Starigradu velebitskoga Podgorja. Za pogrješnu grafiju primorja od Ortopule do Nina sr. gore str. 533.

Ortopula — Vegium — Argyruntum — Corinium — Aenona. Dužina obale od Starigrada k Obrovcu, pak do Karina, te od Karina do Nina iznosi 125 *km,* te odgovara 85—90 r. m., dok Ptolemej tu duljinu označuje sa 93 r. m. U ukupnoj dužini obale, koju Ptolemej razvija u pravcu, on je približno tačan; ali ne tako u

pojedinim posrednim tačkama, jer je za prve tri daljine uzeo pomorsko mjerenje, dočim je za zadnju Corinium—Nin uzeo kopnenu daljinu.

Vegium, danas Kula Veča, na rtu Jasovo jugozapadno crkvi sv. Petra, nezabilježena na novoj spec. vojničkoj karti, od Starigrada jedva 2 r. m. udaljena; Ptolemejeva oznaka daljine od 20 r. m. odgovara najbolje Ravanjskoj crkvi sv. Jurja na dnu Podgorskoga rukava, gdje osim starog samostana nalazi se i rimskih starina. S tijem se slaže i slijedeća oznaka daljine Vegium—Argyruntum.

Argyruntum dc 26 r. m. od Ravanjske, a 15 r. m. od Karina, odgovara dosta približno današnjemu Obrovcu. Tu mora da je bilo pristanište grada Argyruntuma, kojega ruševine su poznate pod imenom Cvijine Gradine u Kruševu, gdje se i ovih zadnjih godina otkrilo rimskih natpisa i novaca, sada u zadarskom muzeju; prije otkriveni natpisi uzidani su kod Obrovačke župske crkve.

6. Πόλεις δέ εἰσι μεσόγειοι Λιβυρνίας μέν

Τεδίαστον	λϑ′	μδ′ L″γ″
Ἀρρουκκία	λϑ′ L″	μδ′ L″δ″
Ἀρδώτιον	μ′	μδ′ γο″
Στλουππί	λϑ′ L″	μδ′ γο″
	λϑ′ L″δ′	μδ′ γο″
Κουρκουμ	μ′ L″	μδ′ L″
(T. Κουρκοῦμ	μ′ L″	μδ′ L″δ″)
Αὐσανκαλεί	μα′ L″	μδ′ L″δ″
(T. Αυσανκαλεῖ)		
Οὐαρουαρία	μα′ ς″	μδ′ ς″
		(T. μδ′ γ″)
Σαλουία	μα′ γ″	μδ′ γο″
	(T. μα′ γο″	μδ′ γ″)
Ἄδρα	μβ′ L″	μδ′ γο″
Ἀραυζῶνα	μβ′ L″	μδ′ γ″
Ἀσσεσία	μβ′ δ″	μδ′ γ″
		(T. μδ′ L″γ″)
Βοῦρνον	μβ′ L″δ″	μδ′ γ″
Σιδρῶνα	μγ′ L″	μδ′ L″
(Ξσιδρῶνα, kolacijonatorom dodan Ξ	μγ′ L″	μδ′ ς″)
Βλανῶνα	μβ′ ς″	μδ′
(T. υλανῶνα	μβ′ L″)	
Ὠσυπορούμ	μγ′	μδ′
(T. ὠουποροῦμ)		
Νήδινον	μδ′ L″	μδ′ δ″

6. Sredozemni gradovi ***Liburnije*** *jesu:*

Tediaston (Tedast)	39°	44° 50′
Arrukkia (Vitalj)	39° 30′	44° 45′
Ardotion (Kvarte)	40°	44° 50′
Stlupi (Dulibа-Sklope)	39° 30′	44° 40′
	(T. 39° 45′	44° 40′)
Kurkum (Kurjak?)	40° 30′	44° 30′
	(T. 40° 30′	44° 45′)
Ausankalej (Lovinac)	41° 30′ (41° K.)	44° 45′
Varvaria (Berber)	41° 10′	44° 10′
		(T. 44° 20′)
Salvia (Grahovo)	41° 20′	44° 40′
	(T. 41° 40′	44° 20′)
Hadra (Medvigje)	42° 30′	44° 40′
Arauzona (Raslina)	42° 30′	44° 20′
Assesia (Podgragje)	42° 15′	44° 20′
		(T. 44° 50′)
Burnum (Ivoševci)	42° 45′	44° 20′
Xsidrona (Strmica)	43° 30′	44° 30′
		(T. 44° 10′)
Blanona (Trojangrad kod Vrane)	42° 10′	44°
	(T. 42° 30′)	
Ouporum (Opor kod Labina)	43°	44°
Nedinum (Nadin)	44° 30′	44° 15′

8. Νῆσοι δὲ παράκεινται τῇ μὲν Λιβυρνίᾳ

Ἄφορος, ἐν ᾗ πόλεις δύο	Κρέψα	λς′ γο″	μδ′ L″
	Ἄφορος	λς′ L″γ″	μδ′ L″

8. Pod ***Liburnijom*** *su otoci:*

Apsoros (Osor), a u tomu dva grada	Krepsa (Cres)	36° 40′	44° 30′
	Apsoros (Osor)	36° 50′	44° 30′

καὶ Κουρίκτα, ἐν ᾗ πόλεις δύο	Φουλφίνιον	λη′ ς″	μδ′ γ″	i Kurikta (Krk), na kojem su dva grada	Fulfinium (Omišalj)	38° 10′ 44° 20′
	Κούρικον	λη′ γ″	μδ′ δ″		Kurikon (Krk)	38° 20′ 44° 15′
καὶ Σκαρδῶνα νῆσος, ἐν ᾗ πόλεις δύο	Ἄρβα	μ′ γο″	μγ′ γο″	i Škardona otok (Zadarsko otočje), na kojem su dva grada	Arba (Rab)	40° 40′ 43° 40′
	Κόλλεντον	μα′ γο″	μγ′ L″		Kollenton (Murter-Hramina)	41° 40′ 43° 30′

Tediaston, kopneni grad megju Volcerom (Bakrom) i Senjom, deset milja sjeverozapadno Senju. Cons n. dj. 198. istovjetuje ga s današnjim Tedastom.

Arrukkia, Arupium, Vitalj kod Otočca; sr. C. I. L, III., tab. VI.

Ardotion, Epidotium, Kvarte megju Kosinjem i Gospićem; sr. n. mj.

Stluppi, kod Plinija Stlupi, po urbinaskoj karti Tlupi. Müller n. mj. 313. nagagja, da su bili oko planine Duliba na jug Gornjem Kosincu na desnoj obali rječice Like; nu megju Dulibom i Kosinjem kod Mlakve je i brdo Sklope 724 *m* visoko (sr. Novu Vojn. Specijalnu Kartu: 32° 56′, 44° 42′), koje bi valjda još bolje pristajalo, te Sklopac kod Kalugjerovca (35°, 44° 39′).

Kurkum nepoznata položaja. Po Ptolemeju ležao je taj grad skoro jednako daleko od Stlupija i od Ausankaleja (Sv. Mihovil u Lovincu), te bi odgovarao iz drugih izvora poznatomu gradu Ancus, Vrebac, C. I. L., III., tab. VI. Nije na odmet ni Tomaschekovo mnijenje, koji traži Kurkum kod Udbine (sr. Cons n. dj. 198.). Mogla bi se Kurjak gradina Udbini na jugozapad uzeti u obzir, jer i ona stoji posred Stlupija i Ausankaleja.

Ausankalej, Sv. Mihovil u Lovincu, C. I. L., III., tab. VI.

U naznačivanju slijedećih gradova, kod Ptolemeja i u tekstu i na tabli, vlada pometnja; zamjenjeni su na ime položaji četiriju gradova, koje treba ovako ispraviti:

Varvarija (mjesto Assesija)	41° 45′ 44° 50′
Nedinum (mjesto Varvarija) . . .	41° 10′ 44° 20′
Assesija (mjesto Salvija)	41° 40′ 44° 20′
Salvija (mjesto Nedinum)	44° 30′ 44° 15′

Ovaj je ispravak opravdan ne samo izvjesnom ubikacijom Assesije, Nedina i Salvije, nego i poredanjem, kojeg se Ptolemej drži.

U tekstu slijedi on prugu od Ausankaleja do Salvije, te po srijedi susreća Varvariju, koja je od Ausankaleja daleka 15 r. m., a od Salvije 36 r. m. S toga nam je Varvariju tražiti na južnoj strani Velebita. Slijedeć staru rimsku cestu, što preko sedla Knosine 660 *m* od Ausankaleja vodi na Bilišane, pri ušću potočića Dobarnice u Zrmanju leže Berberovci, a nešto istočnije gradina Berber (sr. Novu Vojn. Specijalnu Kartu 33° 26′ i 27′, 40° 12′). Odatle do Ausankaleja ima 16 r. m., a do Salvije (Grahovo) dobrih 30 r. m.

Po natpisu C. I. L., III., 6418., pleme Varvarina se protezalo na sjever Krki, zapremajuć današnje porezne općine Dônji Ervenik i Mokropolje, t. j. onaj najuži jezik kopna, što leži megju Zrmanjom i Krkom.

Hadra, Medvigje, po kojem gradu su žitelji nazvani Adriopes, na zapad Varvarinima.

Arauzona, po C. I. L., III., tab. VI., hipotetično Bribir kod Ostrovice; no po Antoninovom Itineraru Arausa je ležala Zadru na jug 40 r. m.; a po Peut. tab. 31 r. m. Po Ptolemeju Arauzona bijaše od Zadra morem daleko 56 r. m. Valja i to uvažiti, da

po Antoninovom Itineraru i Peutingerovoj tabli Arausa ležaše na prvoj primorskoj pruzi, megju Blandonom (Trojan-grad kod Vrane) i Praetorijem (megju Danilom i Labinom, sr. C. I. L., III., tab. VI.). Udaljenost po kopnu od Zadra sa 40 r. m., a 20 r. m. od Blandone, odgovara današnjoj Raslini na sjevernoj obali Prokljanskoga zaliva, Skradinu na zapad. To odgovara Ptolemejevoj udaljenosti megju Skradinom i Arauzonom, koja iznosi po meridijanu $10^1/_{10}$ r. m.

Sidrona, bolje *Xsidrona,* kako bilježi ispravljeni urbinaski tekst; Stridona, rogjeno mjesto sv. Jeronima, o položaju koje se je toliko prepiralo. Izvjesno znamo o položaju Stridone samo to, da je bila na negdašnjem razmegju megju Dalmacijom i Panonijom, kako sam sv. Jeronim veli „Oppido Stridonis quod .... Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit". (Viri illustres 135.) Važno je da Ptolemej u VIII. knjizi označuje Xsidronu kao najskrajniji grad Liburnije spram Dalmacije i da je njemu položaj Xsidrone bio poznat po dužini dana (sr. gore str. 236.). S toga podatci Ptolemejevi u ovom obziru imaju postavnu vrijednost. U pogl. 16., III. knj. Ptolemejevi neki rukopisi označuju položaj Xsidrone 43° 30′, 44° 30′, dočim stariji i bolji, te i urbinaski tekst i karta ispravnije: 43° 30′ 44° 10′. Ta oznaka slaže se i sa onom u VIII. knjizi. Po Ptolemeju ležala je dakle Xsidrona gdje je danas Strmica na dalmatinskoj granici spram bosanske, zapadno od Grabskog Rastela. To se slaže i s drugim vijestima i podacima o položaju Stridone.

Na Grahovskoj planini, i to megju Grahovom i Glamočem, megju Strmicom i Grahovom, našao se je natpis o razvodu granica 283.—284. god. po Krstu megju *Salvia[t]ae* i *S[tr]ido[n]e[n]ses* (C. I. L. III., 9860.). Gosp. Alačević, objelodanjujući taj natpis (Bull. Dalm., V., 136.), upozorio je na odlučnu mu važnost za riješenje o položaju Stridone, dočim se prof. Hirschfeldu (C. I. L., III., n. mj.) vidio onaj natpis sumnjiv. No po obavjestima o pok. Stjepanu Petkoviću iz Knina, koji je prvi taj natpis vidio i prepisao, ta sumnja nije temeljita; jer on nije bio sposoban ni da dobro prepiše jedan natpis, kamo li da sastavi razvodni natpis i to tačno po epigrafičnim pravilima. Svakako valja uvažiti, da Petković, i ako je mogao nagagjati o položaju Stridone, nije znao za onaj Salvije, te je s njegove strane isključena prijevara i s toga gledišta.

No najznačajnije je za samu stvar to, što nam jedan natpis svjedoči, da su od Grabskog Rastela dalje na istok obitavali Dicijoni (C. I. L., III., 10156. 3198.), po kojem je Bauer (Archaeol.-epigr. Mittheil., XVII., str. 139.) ustanovio, da *[pri]mus* ili *[sum]mus mons Ditionum Ulcirus* jeste u Grabskom Rastelu, po nama Vilica pl.; a Strabo VII., 5., 3. i VII., 5., 7. izrično označuje Dicijone kao Panonce. Sv. Jeronim je sebe smatrao genetičnim Dalmatincem, te je Stridona ležala na dalmatinskoj granici, spram Panonaca. A Strmica je baš tako ležala spram panonskih Dicijona. Navedene riječi sv. Jeronima odnose se dakle na negdanju etnografsku granicu megju Dalmatima i Panonima, još prije ustrojenja rimske pokrajine Illyrika ili Dalmacije u onom obliku, kakva je postojala druge polovine IV. vijeka po Krstu.

Blanona ili *Blandona* neizvjesna je jošte položaja; no svakako je taj grad ležao megju Zadrom i Krkom i to ili na moru, ili nedaleko od mora. Po Ptolemeju pak ležaše Blanona megju Zadrom i Arauzonom, od Arauzone sjeverno udaljena 20 r. m., a Zadru na jug 20 r. m. (neki rukopisi označuju Blanoni položaj 42° 10′ 44°, drugi 42° 45′ 44°, ostali pak 42° 30′ 44°; urbinaski rukopis bilježi 42° 30′

44°, a urbinaska karta 42° 30′; sr. Müllera n. mj. 315.). U tom se slaže i Antoninov Itinerar uz ispravljenu Peutingerovu tablu.

Ant. Itininerarium:		Peutingerova tabla:	
Jader Blandona	20 r. m.	Jader [Blan]dona	20 r. m.
Arausa	20 r. m.	[Arausa]	11 r. m.
Praetorium	30 r. m.	Praetorio	20 r. m.

Peutingerova tabla za Zadrom nakon 20 r. m. stavlja Sardonu; no to ne može biti Scardona, kao što se obično mislilo, jer je Skradin odaljen od Zadra 40 r. m.; a s druge strane Skradin leži na sredozemnoj cesti, dočim Arausa i Blandona ležahu na prvoj primorskoj cesti. Uz to Ant. Itinerar i Blandonu i Arausu stavlja blizu mora, dočim po Peutingerovoj tabli Arausa ležaše na moru, a Blandona nešto udaljena od mora. Najsigurnije sredstvo da se odredi položaj Blandone jest rimska cesta Zadar-Blandona-Arauzona (Rasline). Ona je, još dobro sačuvana, poznata pod imenom „starog kolnika“, i djelomice je i danas još u porabi. Teče od Zadra na Goricu, odatle duž vranskog pogorja ravnim pravcem na jug do Rasline, gdje je premošćivala Krku, te svegjer uz primorje preko Trogira dospjevala na Solin. Nasred pruge megju Zadrom i Arauzonom, dakle na 20 r. m. od Zadra i od Rasline, leži Trojan grad, megju Tinjem i Vranom. To je utvrgjen grad na glavici Stabanj 71 *m* (sr. Novu Vojn. Spec. Kartu 33° 11′, 44° 59′, gdje je i spomenuta rimska cesta označena kao nesačuvani kolni put). Ovaj je grad ostao nepoznat. Mimogred budi spomenuto, da su gradski temelji izvjesno iz predrimskog doba, te da se u gradu našlo rimskih familijarnih novaca iz zadnjeg doba republike. U svoje vrijeme opisaćemo ove ruševine potanje.

Ouporum neizvjesna položaja; inače nepoznato ime grada, Mülleru n. mj. 315. sumnjivo je glede oblika, te bi bilo vjerojatno iskvareno mjesto „Promona“. No daljina Ouporuma od Arauzone 31 r. m., a od Salvije (kojoj položaj Ptolemej navodi, zamjenivši ju sa Nedinom) 93 r. m., sili nas, da za Ouporum tražimo mnogo dalju tačku od Promone u jugoistočnom pravcu, tačku naime, što bi od Arauzone stajala jugoistočno kojih 30 r m., a od Salvije jugozapadno oko 90 r. m. Antoninov Itinerar označuje nam štaciju Praetorio na 30 r. m. od Arauzone, a Peutingerova tabla na 20 r. m. Praetorium je ležao na rimskoj cesti posred Labina i Ridita (Katun kod Danilo Kraljice, sr. C. I. L., III, tab. VI.), te je u zračnoj crti jedva 20 r. m udaljen od Arauzone. S toga je Ouporum ležao još 10 r. m. južnije, od prilike gdje je danas Labin; i tu susretamo dva pomješća Opor gornji i Opor dônji (sr. Novu Voj. Spec. Kartu, kod brda Crni Krug 656 *m*), koji bi se sa Ptolemejevim oblikom Oupur-om baš dobro slagao. Opor je pak do 90 r. m. udaljen od Grahova, Ptolomejeve Salvije. Opor je dakle predrimsko ime iste po prilici štacije na cesti Zadar-Solin, koja je na Peut. tabli poznata pod imenom Lorano (da li ispravnije Porano? ili Oporano?). Pošto su Rimljani u blizini iste podigli praetorium, to je novo ime zamijenilo staro.

Apsoros. Ptolomej spaja u jedan oba otoka Cres i Lušinj te na toj spojidbi postavlja dva grada, Cres i Osor.

Kurikta, staro ime otoka Krka, sa istoimenim gradom Krkom = rimskom Curicta, i Fulfinijem, kojemu se za ubikaciju pravo ne zna. Plinije zove stanovnike Fulfinija Fertinates (sr. Cons n. dj. 209.). Müller vidi pogrješku Fulfinates (?), te

nagagja ubikaciju u Vrbniku. Po Ptolemejevoj oznaci Fulfinium je ležao 10 r. m. zapadnije od grada Krka, a 5 r. m. sjevernije, što po ispravljenoj orijentaciji bolje bi odgovaralo Omišlju-Castel Muschio na sjevernom rtu otoka.

Škardona otok, po Ptolemeju dug preko 62 r. m., što se je na jug protezao sve do ušća Krke, nije drugo nego čitavo zadarsko otočje od Raba do Murtera. I s toga dva grada Arba i Kollenton na otoku Ptolemejevom Škardoni nijesu drugo nego dva skrajna grada zadarskog otočja: Rab i Murter, jedan od drugoga 62 r. m. daleko. Plinije, III. 25, označuje Kollenton 30 milja na jug Zadru, a 18 milja na sjever ušću Krke; Ravenjanac, V. 24, navagja Collentum (Cellentum) na sjever Žirju (Sera) a na jug Ižu (Figlina) i Vrgadi (Rubricatas-Lombricata Const. Porphyr.); a to pristaje samo Murteru (sr. Cons n. dj. 211). Ne stoji Müllerovo mnijenje, n. mj. 319., da je Kollenton bio gdje su Kolane na Pagu. Ruševine staroga Kollentona na Murteru vide se s mora i poznate su pod imenom Hramina (sr. Novu Vojn. Spec. Kartu).

Što se samoga imena tiče, stalno je da je Ptolemej pod otokom Škardona razumijevao čitavo zadarsko otočje, jer se još danas dva otoka, Škarda na jug Premudi, Škardica na istok Pagu, u toj skupini otoka nazivlju onim starim imenom, pa i osobita vrsta ribe što se po otočju lovi: škardinula. Tomu je imenu isti korijen, kao i gradu Škardoni na Krki, kao i planini Šardagu, koju Ptolemej nazivlje jednako Škardona, a Latinci Scardus. Svakako je ime Škardona za zadarsko otočje još predrimsko.

b) Dalmacija.

3. Δαλματίας παράλιος			*3. Primorje Dalmacije:*		
Σικοῦν	μγ′	μγ′ γ″	Sikun, Siculi (Bihač) . . .	43°	43° 20′
Σαλῶναι κολωνία	μγ′ γ″	μγ′ ς″	Salonae kolonija (Solin) .	43° 20′	43° 10′
Ἐπέτιον	μγ′ γο″	μγ′	Epetium (Stobreć)	43° 40′	43°
Πιγόντιον	μδ′	μβ′ L″δ″	Peguntium, Pituntium (Podstrana)	44°	42° 45′
Ὀναῖον	μδ′	μβ′ L″	Onaeum (Jesenice)	44°	42° 30′
Νάρωνος ποταμοῦ ἐκβολαί	μδ′ L″	μβ′ γ″	Ušće rijeke Narone (Neretve)	44° 30′	42° 20′
Ἐπίδαυρος	μδ′ γο″	μβ′ γ″	Epidauros (Cavtat)	44° 40′	42° 20′
Ῥίσινον	μδ′ γο″	μβ′ δ″	Rhisinum (Risan)	44° 40′	42° 15′
Ἀκρούιον	μδ′ L″δ″	μβ′	Acruvium (Tivat)	44° 45′	42°
Ῥιζονικὸς κόλπος	με′	μβ′	Rhizanski zaliv (Draga Topla)	45°	42°
Βούδουα . . . . . (T. Βουλοῦα)	με′	μα′ L″δ″	Budua (Budva)	45°	41° 45′
Οὐλκίνιον	με′	μα′ L″	Ulcinium (Ucinj)	45°	41° 30′
Δρίλωνος ποταμοῦ ἐκβολαί	με′	μα′ γ″	Ušće rijeke Drilona (Drim-Bojana)	45°	41° 20′
Λισσός	με′	μα′ ς″	Lissus (Lješ)	45°	41° 10′

4. Ῥεῖ δὲ ὁ Δρίλων ποταμὸς ἀπό τε τοῦ Σκάρδου ὄρους καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου ὄρους τοῦ κειμένου παρὰ μέσην τὴν ἄνω Μυσίαν, οὗ θέσις με′ γο″ μβ′ γο″

4. Rijeka Drilon izvire iz gore Škardon i iz neke druge planine, što je posred Gornje Moesije, te leži 45° 40′ 42° 40′

ἀφ' οὗ καὶ ἕτερος ποταμὸς Δρεῖνος ὄνομα ἐνεχθεὶς ἐμβάλλει εἰς τὸν Σάουον ποταμὸν ἀπὸ δυσμῶν Ταυρούνου πόλεως.

Iz te gore izvire takogjer rijeka Dreinos (Drina), koja se izlijeva u Savu zapadno od grada Tauruna.

Sikun ili *Siculi*, Bihač megju Trogirom i Solinom, Siclis Peutingerove table. Dok se Ptolemejeva daljina od 42 r. m. megju Skradinom i Solinom približuje realnosti, jer doista u ravnoj crti Skradin stoji od Solina 45 r. m., netačna je ubikacija Sikuna 21 r. m. od Skradina, a 21 r. m. od Solina; jer Sikun leži na zapad Solinu 9 r. m., a 36 r. m. od Skradina. Napamet da je Sikun 6 r. m. udaljen od Opora, a ovaj od Skradina 30 r. m. Očito je Ptolemej za ukupnu daljinu od 45 r. m. usvojio oznaku kopnenoga itinerara, pa matematičnim računom raspolovio ju, i na sredini označio položaj Sikuna. Drži se, da je oblik Ptolemejev Sikun pogrješka prepisačeva mjesto Siculi (Mommsen C. I. L., III., str. 304.). Pošto je mjesto dobilo ovo ime od sicilskih kolonista, što no početkom četvrtog vijeka prije Kr. zauzeše Vis i primorje od Trogira do Stobreća (sr. Jelić, Bulić-Rutar: „Vogja po Spljetu i Solinu", str. 2.), te se opravdaniji vidi oblik Siculi, ne bi se mogao valjda isključiti ni Ptolemejev oblik Sikun, što znači „smokvorodan predjel", jer se još danas jedan predjel bihačkoga polja nazivlje „Smokvinac".

Salonae — Epetium, Ptolemej pogrješno zamjenjuje dužinu obale od 20 r. m. sa kopnenom od 4 r. m.

Epetium — Onaeum. Megju Epecijem (Stobrećom) i ušćem Neretve, Ptolemej nabraja dva grada: Peguntium i Onaeum. Po Peutingerovoj tabli i otkritim natpisima („Bull. Dalm.", XII., str. 145.; XVII., str. 145.) tačno se dade opredijeliti ubikacija ovih dvaju gradova, glede koje su, baš uslijed pogrješne Ptolemejeve naznake daljine, do sada vladala različita mnijenja. Peguntium odgovara današnjoj Podstrani, 3 r. m. Epeciju na istok, a Onaeum Jeseničkom Krugu, 4 r. m. na istok Pegunciju. — Ptolemej broji od Epecija do Peguncija 20 r. m., mjesto 3 r. m., a od Peguncija do Onaeja 15 r. m. mjesto 4 r. m.; ukupno 35 r. m. mjesto 7 r. m., tako da je Onaeum bio udaljen od ušća Neretve samo 25—31 r. m. Uzrok toj pogrješki je poznati Ptolemejev postupak pri označivanju ubikacije posrednih tačaka matematičnim računom. On je imao daljinu od Solina do ušća Neretve od 82 r. m. po prilici, te ju je razdijelio arbitrarno na četiri skoro jednaka dijela, i tako je ubicirao Epetium, Peguntium i Onaeum, dokinuvši sasvim rijeku Cetinu, ili poistovjetovavši ju s Neretvom. Doista Onaeum kod Ptolemeja stoji prema ušću Neretve baš onako, kako realno stoji prema ušću Cetine. Nije ovo samo Ptolemejeva pogrješka, već i drugih starijih geografa, koji su kao Marin i Ptolemej baštinili tu pogrješku od istoga praizvornika. Ispraviv u ovom smislu Ptolemejeve oznake daljine, dobiva se i tačniji grafični oblik Marinove karte, koju je donekle Ptolemej svojim matematičnim računom izobličio:

Salonae	43° 20′	43° 10′
Epetium	43° 20′	43° 5′
Peguntium	43° 25′	43° 5′
ušće Cetine	43° 30′	43°
ušće Neretve	44° 30′	42° 20′.

Epidaurus stoji 56 r. m. na jug ušću Neretve, dok Ptolemej prikraćuje taj razmak na manje od polovinu, dokinuvši sasvim poluotok Pelješac. Ovomu prikraćenju, kao i

ostalim, uzrokom je spomenuta već temeljna Ptolemejeva pogrješka u grafiji obale Ortopula—Aenona (sr. gori 533.).

Rhisinum navagja Ptolemej ovdje prvi put, kao jedva 5 r. m. udaljen od Epidaura, dok je poznije drugiput (§ 7.) 21 r. m. udaljen od Epidaura. Ptolemej griješi, što nam iznosi Risan kao primorski, pa opet kao kopneni grad; ali u drugoj je oznaci dosta tačan glede udaljenosti Epidaura.

Acruvium; cestom uz obalu Kotorskog zaliva 31 r. m. od Risna stoji Tivat, Teodo, gdje je kod Krtola u dnu tivatske drage postojao davni grad, čije se ruševine vide u moru (Cons n. dj., str. 252. i dalje). S toga otpada Müllerovo nagagjanje, da je Acruvium bio u Konavoskoj Grudi, niti se može usvojiti, da je današnji Kotor stari Acruvium. Kotor, Caddarum, postojaše istodobno sa Acruvijem sve do sedmoga vijeka po Kr.; od tog doba tek spominje se samo Kotor, jer je tada Acruvium postradao od potresa (n. mj.).

Rhizanski zaliv. Bilježeć daljinu megju Epidaurom i Acruvijem Ptolemej se je držao kopnenog itinerara. Nastaviv od Acruvija svegjer obalom, označuje Dragu Toplu, kojom počinje Boka Kotorska, Risanskim zalivom, dakako griješeći u orijentaciji.

Ušće rijeke Drilona megju Ucinjem i Lješom odgovara današnjoj Bojani, a ne Drimu, koji se salijeva u more kod Lješa. Poznato je, da ove dvije rijeke još i sada od Skadarskog jezera do mora imaju katkad zajedničko korito, te se Drim prelije u korito Bojane. Po svoj prilici je Bojana stari Drim, a ušće Drima kod Lješa nastalo je kasnije.

Dok Crni Drim izvire iz Ohridskoga jezera, te teče uz Šar pogorje (Skardon Mons), Bijeli Drim izvire iz Arbanaških Alpa. Oba se pak sastaju na sjeverozapadnom kraju Šar pogorja, te teku u Skadarsko jezero. Ptolemejev Drilon je dakle Crni i Bijeli Drim, počevši od Šar pogorja do mora. Iz Arbanaških Alpa izvire takogjer Lim, pritok Drine, koja se salijeva u Savu. Ptolemejev Dreinos je dakle Lim sa Drinom. Time, što Ptolemej daje zajednički izvor Bijelomu Drimu i Drini u neimenovanomu pogorju, očito je da on pod tim imenom razumijeva današnje Arbanaške Alpe.

7. Δαλματίας δὲ πόλεις μεσόγειοι

Ἀνδέκριον	μγ′ L″	μγ′ L″
Ἄλητα	μδ′	μγ′ ς″
Ἡρῶνα	μδ′ γ″	μγ′ L″ δ″
Δελμίνιον	μδ′ γο″	μγ′ γ″
(T. Δελμίνιον	μδ′ L″ δ″	μγ′ L″ γ″)
Αἰκοῦον κολωνία	μδ′ L″	μγ′ γ″
	(T. μδ′ γο″	μγ′ γ″)
Σαλωνιάνα	με′	μγ′ γ″
Ναρῶνα κολωνία	μδ′ γ″	μβ′ L″ δ″
(T. Ναρβῶνα)		
Ἔνδηρον	με′ L″	μβ′ L″ γ″
Κίννα	με′ γο″	μβ′ L″
(T. Χίννα)		

7. Sredozemni gradovi Dalmacije:

Andetrium (Muć)	43° 30′	43° 30′
Aleta (Aliče kod Tijarica)	44°	43° 10′
Erona (Vrelo Cetine)	44° 20′	43° 45′
Delminium (Županjac-Duvno)	44° 40′	43° 20′
	(44° 45′	43° 50′)
Aequum kolonija (Čitluk)	44° 30′	43° 20′
	(T. 44° 40′)	
Saloniana (Imoski)	45°	43° 20′
Narona kolonija (Vid)	44° 20′	42° 45′
Enderum (Nikšić)	45° 30′	42° 50′
Kinna (na skadarskom jezeru)	45° 40′	42° 30′

Δόκλεα	με′ γ″	μβ′ δ″	Doclea (Duklja)	45° 20′	42° 15′
Ῥιζάνα	με′ δ″	μβ′	Rhizana (Risan)	45° 15′	42°
Σκόδρα	με′ L″	μα′ L″	Skodra (Skadar)	45° 30′	41° 30′
Θερμίδαυα	μς′	μα′ L″δ″	Thermidava (Djakova) . .	46°	41° 45′
Σιπαροῦντον . . . . . (T. σιπάρουντον)	μς′ L″	μβ′ ς″	Siparuntum (Ipek)	46° 30′	42° 10′
Ἐπικαρία	με′ L″	μα′ δ″	Epicaria (Puka)	45° 30′	41° 15′
Εἰμινάκιον	μς′	μα′ γ″	Iminacium (Nikai?)	46°	41° 20′

9. Τῇ δὲ Δαλματίᾳ νῆσοι παράκενται

*9. Pod **Dalmacijom** su otoci:*

Ἴσσα καὶ πόλις	μβ′ γ″	μγ′	Issa s gradom (Vis) . . .	42° 20′	43°
Τραγσύριον καὶ πόλις . .	μγ′	μβ′ L″δ″	Tragurium (Trogir i Čiovo)	43°	42° 45′
Φαρία καὶ πόλις	μγ′	μβ′ γ″	Faria (Hvar)	43°	42° 20′
Κόρκυρα ἡ μέλαινα . . .	μδ′	μα′ L″δ″	Korkyra Crna (Korčula) .	44°	41° 45′
Μελίτη νῆσος	μδ′ ς″	μα′ γ″	Melita otok (Mljet)	44° 10′	41° 20′

Andetrium, po Ptolemeju 15—20 r. m. sjeverno od Solina, a po Peutingerovoj tabli 16 r. m., odgovara današnjem Muću. Time pada starije nagagjanje, ponovljeno i u novije doba, da bi Klis bio stari Andetrium; od Solina do Klisa nema nego 6·800 *km.*

Aleta, samo od Ptolemeja spomenut grad, 41 r. m. istočno od Solina, a 31 r. m. od Muća, spram Duvanjskog polja; odgovara selu Tijarice megju Triljem i Aržanom, kuda je tekla poglavita istočna cesta od Solina na Duvanjsko polje. Nego još žive uspomena Ptolemejevoj Aleti u odlomku sela Tijarica, zvanom Aliče (Maschek, „Repertorio geogr.-stat. di Dalmazia", 1880., str. 110.). Kod Aliča je prolazila rimska cesta, već uhogjena od gosp. namjestništvenog arhitekta Ć. Ivekovića („Bull. Dalm." 1897., str. 200.). Po pripovijedanju ima u Tijaricama ruševina nekoliko starih još neistraženih gradova, kao Budimir, tri ograde, dva grada, (sr. Baliffovu kartu rimskih cesta, „Römischen Strassen", I. tab.), od kojih jedan mora da je grad Aleta.

Značajno je, da nam rimski izvori ne spominju grada Alete s toga, što ga je prije rimskog gospodstva nestalo; nego oni nam imenuju drugi grad, koji je za rimskog doba bio u blizini Alete, biva Tilurium, po Pliniju Tribulium ili Trilurium. Tilurium položajem i imenom odgovara današnjim Tijaricama, spram dosta tačnog poredanja Anonyma Ravenjanca: Novas (Runović ili Podbabje, gdje se sada otkriva starokršćanska bazilika), Julianum (Ugljane), Tilurion (Ti[l]jarice), Ponteluri (Pons Teluri, Trilj), Aequon (Čitluk).

Erona, takogjer samo od Ptolemeja imenovani grad, 36 r. m. na sjever Aleti-Aliču, a 10 r. m. Aquum-Čitluku, što odgovara vrelu Cetine, pomješću Vranel, u kom se je valjda i trag starom imenu „Erona" sačuvao. Müllerovo poistovjetovanje Erone sa Trono Ant. Itinerara ne odgovara orijentaciji, jer je Trono ležao na cesti megju Triljem i Naronom.

Delminium. Ptolemej ubikuje Delminij 89 r. m. istočno Solinu, 46 r. m. istočno Aleti-Aliču kod Tijarica, 26 istočno Eroni-Vrelu Cetine, a do 70 r. m. sjeverno Naroni. Sve te oznake vojuju isključivo za Duvanjsko polje, a pobliže za Županjac. Uvažiti se mora, da je Ptolemej jedini stari izvor, što nam označuje položaj grada Delminija, i to tako konkretno, dok nam nikakvo drugo vrelo ne pruža neposredna dokaza o njegovom položaju. — Kao što o ubikaciji Stridona, tako i o

položaju Delminija traje još svegjer oštar spor. Stariji su, počevši od Tome Arcidjakona, slijedeć predaju i sličnost imena, tražili Delminij na Duvanjskom polju, dokle nijesu Mommsen i Alačević istakli mnijenje, da je Delminij bio na Vojnić-Gardunu kod Trilja („C. I. L.“ III., str. 358.; „Bull. Dalm.“ I., str. 21., 38., 51.). U najnovije doba Bulić je stao tražiti po sličnosti imena na Gardunu grad Ardubu (n. mj., XII., 179., XIII., 19.), a dr. Patsch zagovarati opet staro mnijenje, da je Delminij bio na Duvanjskom polju („Glasnik“, VIII., str. 285. i dalje; IX., str. 227. i dalje); na to je Alačević opet nastojao da pritvrdi Mommsenovo mnijenje („Bull. dalm.“, XX., str. 102. i dalje). — No Mommsenovo mnijenje osniva se tek na nedokazanom nagagjanju, kao što i Alačevićevo dokazivanje na indirektnom podatku; vrijednost ovoga spram ispravnog svjedočanstva Ptolemejeva sasvim je nuzgredna. Po natpisu 184. god. po Kr. Triljski most obnovljen je na troškove plemena Novenses (Runović), Riditae (Danilo kod Šibenika) i Delminenses, te Mommsen zaključuje, da je Delminij morao biti blizu Trilja. Doista, iz natpisa ne može se više zaključiti, nego da je cesta preko triljskog mosta zanimala Delminijance toliko, koliko i Novenses i Ridićane, koji bijahu dosta daleko od Trilja, te da je delmitanski teritorij dopirao do Trilja, kao i teritorij onih drugih dvaju plemena; ili još konkretnije, da je most na Trilju bio tromegjom izmegju područja Ridera, Novae i Delminija (sr. „C. I. L.“, III., str. 358.). I pošto je izvjesno, da se je područje Ridera protezalo na zapad Cetini i Trilju k Šibeniku, a područje Novae na jug Trilju k Naroni, ne preostaje drugo, nego da područje Delminija ostajaše na istok i sjever Trilju, te da zahvaćaše Prološko Ogorje i Duvanjsko polje. To nam potvrgjuje i drugi dokaz, što ga gosp. Alačević upotrebljuje, da pritvrdi Mommsenovo mnijenje. Solinski crkveni sabor 532. god., zasnovavši Makarsku biskupiju, dopitao joj je područje: Montanorum Delminense, Onastinum . . . sed etiam Rediticum (Thomae Archid. „H. S.“ izd. Rački, str. 17.), t. j. južno cetinsko primorje, mućku Zagoru i jedan dio, t. j. zapadni planinski dio, delmitanskoga područja, biva Prološko Ogorje megju Cetinom i vrhuncem pogorja, dok je pak tada ustrojenoj biskupskoj stolici u Sarsiteru (Stržanj kod Šuice, o čem sr. niže str. 550.) dao predjele Cetini na istok: Lontino (Imoski), Stantino (Stanik na istok Voštanima), Novense (Runović), per Rasticianum (Rastok južno Vinjanima u Posušju ili Rastani na istočnom kraju Duvanjskog polja), Petuatico (Pelvaticum, Pelva, Rujani u Livanjskom polju) et Beuzavatico (Bestuatico, Bistue vetus, Šuica ili Bužanin grad). Ma da nijesu izvjesne ubikacije za sva ova mjesta (sr. n. mj. 16.; Klaić n. dj. 40. i dalje; Alačević „Bull. dalm.“ XX., str. 108. i dalje), stalno je ipak, da su ležala ili na samom Duvanjskom polju ili oko njega, svakako Cetini na istok. Središte pak ove biskupije takogjer je na Duvanjskom polju te je to inače poznata delmitanska stolica sa sjedištem u Sarsiteru; sa sjevera ju je pasala biskupija sa sjedištem u Ludru, s istoka Bestoenska (Zenica), sa zapada Makarska a s juga Neretvanska. Po Tomi Arcidjakonu 520 god. delmitansku crkvu posvetio je kapuanski biskup Gjerman, kako Farlati zgodno misli, jer tada delmitanska stolica bijaše ispražnjena; Kasijodor († 475.) spominje Delminij, te nam je poznat 590. godine Malchus episcopus Dalmatiae, koji je prisvojio solinsku nadbiskupsku stolicu (Farlati „Illyr. Sacrum“ I., Acta S. Venantii; IV., 170.; Th. Archid. izd. Rački, str. 39.). I kasnije su biskupi Duvanjskog polja, koji po rečenom solinskom saboru 532. god. stolovahu u Sarsiteru-Stržnju, nosili naslov „delmitanus“, te je za srednjega vijeka Duvanjsko polje bilo crkvenim i političkim

središtem Hrvatske pa i Bosne (sr. Farlati, n. dj. IV., 168. i dalje; Presb. Docleatis „Chronica“ kod Lučića). Odluka solinskog sabora 532. god., isključuje dakle svakako, da je Delminij bio na Gardunu, te se slaže suglasno sa Ptolemejem, da je Delminij ležao na Duvanjskom polju. Mimogred da se spomene, da predloženi ispravak rečene odluke solinskog sabora od 532. godine („Bull. dalm.“ XX., str. 105.), kojim se dopituje područje sarsiterskom biskupu: „Montanorum, Delminensium, Onastinum“ i t. d. nije osnovan, te je tako tekst: Montanorum Delminense, Onastinum i t. d. posve ispravan.

Sustavna istraživanja na Duvanjskom polju sretno su započela. Dr. Patsch već je izvijestio o ruševinama velikoga grada, valjda onoga, što ga Toma Arcidjakon spominje (Delmina, ubi antiqua moenia ostenduntur, ibique fuisse Delmis civitas memoratur. c. I.), od 16 *ha* površine po prilici kod Županjca; jedan rimski natpis već nam jamči da je tu bio municipij sa dekurijonima („Glasnik“ VII., 286.); a Delminenses natpisa triljskoga od 184. god. mora da su imali svoj municipij. Vrlo je vjerovatno, da je Delminij iza porušenja u god. 155. pr. Krsta od Rimljana omalovažen ostao, da se ne obnovi središte ratobornih Delmata. Ime Bistue vetus, kako ga nazivlje Peuting. tabla („C. I. L.“ III., tab. VI.), karakterizuje nam „Stari grad“ Delmata iz prvih vijekova carstva. Bestoe, Bistue moralo bi biti istovjetno staro-ilirskom nazivu este, koji je značio „grad“ (sr. At-Este u sjev. Italiji; pak ilirske gradove Terg-este, Big-este, Nareste itd.), što odgovara poznijem išće, ešće, uški (Nerez-išće, B-išće, Ljubuški i t. d.). Tako je Delminij, kao ime grada, još za rimskog doba izašao iz običaja, te ostao oznakom plemena Delmata i Duvanjskog polja, a kasnije biskupije.

Poslije 155. god. pr. Krsta Delminij se više ne spominje kao grad, jer je razorenjem rimskim izgubio ili promijenio svoje ime. Što nam ga pak Ptolemej navodi kao grad s tačnom ubikacijom, to najbolje još jedanput svjedoči, da je Ptolemejev izvor stariji od 155. god. pr. Krsta.

Saloniana je treći sredozemni dalmatinski grad, kojeg samo Ptolemej spominje, te bijaše nepoznata položaja. S toga su i neki topografi posumnjali, nije li tom imenu izobličen pravopis; no pošto je oblik pravilan, i jer se ne spominje drugi grad, koji bi i s daleka nanosio na ovo ime, mora se smatrati Ptolemejeva oznaka ispravnom, tim više, što on navagja i drugih gradova (Ouoporum, Aleta, Erona i t. d.), za koje ostala vrela ne znadu. Kao što ovi gradovi, tako i Salonijana mora se smatrati dalmatinskim gradom, starijim od rimskoga gospodstva, koji je kasnije propao ili svoje ime promijenio, te mu kod pisaca rimskog doba nije ostalo traga. — Držeći se Ptolemeja mislimo da možemo opredijeliti položaj Salonijane, uzmemo li u obzir Anonyma Ravenjanca i Baliffovu kartu („Römische Strassen“, I. tabla).

Po Ptolemeju Salonijana je ležala megju Delminijem i Naronom, na pruzi, što je tekla na istok pruzi Aleta-Narona, t. j. pruzi Pons Tiluri-Narona Peutingerove table i Antoninova Itinerara; udaljena je od Delminija 31 r. m., a od Narone 36 r. m. Po Peutingerovoj tabli i Ant. Itineraru ostaju Novae (Runović) 35 r. m. Naroni na sjever, a Delminiju 30 r. m. na jug, po čemu je Salonijana ležala 2 r. m. na sjever ili istok Runoviću. Ta tačka je u odluci solinskoga sabora 532. godine i kod Anonyma Ravenjanca označena imenom, kojeg pravopisni oblik nije ispravan, ali bi se donekle sudarao sa Ptolemejevom Salonijanom. Ravenjanac počinje svoju prugu od Nikšića (Anderba), te poslije dviju štacija Ausustis (?) i Emanio (Ad Matricem = Vakuf gornji?) dvojbene ubikacije,

nastavlja ovako: Sarsiteron (Stržanj ili Strmica grad kod Šuice, bolje nego li po Tomascheku Goranci na sjeveru Mostarskoga Blata, sr. Klaić n. dj. str. 41.); Bistue vetus (Šuica ili Bužanin grad); Monte Bulsini (Mokronoge na sjever Županjcu); Libros (Vidoši na jug izvora rječice Studbe); Orbasa (Aržano); Naurtio (Vinica ili Vir); Epilentio (De-Lontino solinskog sabora 532. god., Imoski); Novas (Runović).

Ravenjančev Epi-Lentio, te De-Lontino Solinskog sabora, današnji Imoski, položajem se tačno podudara sa Ptolemejevom Salonijanom. S toga ne stoji nagagjanje („Bull. dalm.", I., str. 54. i dalje; XX., str. 110. i dalje), da Emanio Ravenjančev, Hemasini Plinijevi (III., 36.), odgovaraju Imoskomu, jer i po Plinijevu navodu Hemasini su prebivali na istok Neretvi i Vardajima, te jer Ravenjanac Emanio stavlja sjevero-istočno od Sarsitera i Bistue vetus. Dakle, staro ime Imoske ne bi bilo Emotha, nego Saloniana.

Kinna, Sinna Peut. table 20 r. m. na sjever Skodri-Skadru pri obali Skadarskog jezera; Cinna Ant. Itinerara 12 r. m. od Skodre. Sr. C. I. L. III., tab. VI., Cons, n. dj. 255.

Doclea, Dukle kod Podgorice na ušću Zete u Moraču; C. I. L. III., tab. VI.

Rhizana, Rhisinum, Risan u Boci Kotorskoj. Ptolemej je prije, sr. gore str. 543. ovaj grad naveo kao primorski, te ga po drugiput opetuje kao kopneni. Sr. C. I. L., III., tab. VI.

Thermidava, Theranda Peuting. table, na cesti megju Nišem i Lješom, vjerovatno današnja Djakova; sr. Evans „Antiquarian Researches in Illyricum", otisak iz „The Archaeologia" vol. XLIX., III., str. 72. i 160.

Siparuntum, leži po Ptolemeju 26 r. m. na sjever Thermidavi-Djakovi, današnji Ipek.

Epicaria, Ad Picaria Peuting. table, 30 r. m. od Lješa pram Nišu, današnja Puka; sr. Evans n. mj.; Müller n. mj. 318.

Iminacium, nepoznata položaja i nepoznat drugim izvorima, po Ptolemeju ležaše 30′ sjeveroistočno od Epikarije-Puke pram Thermidavi-Djakovi; s toga najvjerojatnije sadašnja Nikai; sr. Evans n. mj.

c) Etnografija Dalmacije.

U § 5. bavi se Ptolemej narodopisom čitave Dalmacije, nabrajajući najprije plemena Liburnije od sjevera k jugu, te onda ona Dalmacije. Ima bitnih inačica megju urbinaskom kartom te tekstom i recepiranim tekstom.

5. Κατέχουσι δὲ τὴν ἐπαρχίαν ἐχόμενοι μὲν τῆς Ἰστρίας [ἐν τῇ παραλίᾳ] Ἰάπυδες ⟨καὶ Ἰλλαῖοι καὶ Βουλιμεῖς⟩ većina rukopisa, kao i Urb. 82. toga nemaju⟩, ὑπὲρ δὲ [τούτους κοτὰ] τὴν Λιβουρνίαν δυσμικώτεροι Μαιζαῖοι ⟨εἶτα Δερρίοπες⟩ Ἀδρίοπες (Urb. Karta), καὶ Δέρριοι, καὶ ὑπὲρ τοὺς Δερρίοπας Δινδάριοι, ὑπὲρ οὓς Διτίονες, ὑπὲρ δὲ τοὺς Δερρίους Κεραύνοι (Urb. tekst, Κεραύνιοι Müller)· ἐντὸς δὲ τῆς Δαλματίας Δαούρσιοι, ὑφ' οὓς μὲν Κομῖοι (tako Urb. Karta, dočim tekst Μενκόμιοι, Μελκομένοι Müller) καὶ Οὐαρδαῖοι· ὑπὲρ δὲ τούτους (ὑπὸ δὲ τούτους Müller) Ναρηνσῖοι καὶ Σαρδιῶται, καὶ ἔπ ὑπὸ τούτους Σικουλῶται καὶ Δοκλεᾶται, καὶ Πιροῦσται καὶ Σκίρτονες πρός τῇ Μακεδονίᾳ.

5. U ovoj pokrajini na primorju spram Istre naseljeni su Japydi ⟨i Hyllejci i Bulimejci⟩; nad ovima pak u Liburniji na zapadnoj strani Majzaji, zatim Adrijopi ⟨Derrijopi⟩ i Derriji a nad Adrijopima ⟨Derrijopima⟩ Dindari, nad ovima Dicijoni, nad Derrijima pak Kerauni; u Dalmaciji su Daursi, pod ovima Komiji ⟨Melkomeni⟩ i Vardajci, a nad (pod) ovima Narensi i Sardijote, te opet pod ovima Sikulote i Dokleate, Piruste i Škirtoni kod Makedonije.

Nastavanje *Japyda* ili *Japoda* poznato nam je i iz drugih izvora. Ptolemej pripisuje Japodima primorje spram Istre od Raše do Senjske Rijeke, pa zalegje. Doista su se Japodi protezali na istok sve do Vrbasa, a njihovi poglavitiji gradovi bijahu Raetinium (Golubić kod Bišća), Metulum (Metlika), pa Arupium (Vitalj), Avendo (Vlaško Kompolje), Monetium (megju Senjom i Avendonom), Terpones (Crnomalj); o čem sr. Müllera n. mj. 310; Cons n. dj. 197.; Patsch „Glasnik" VIII., 113. i dalje; Lopašić „Oko Kupe", 7. No i drugi gradovi broje se u Japudiji; o čemu sr. Cons n. dj. 198. Japodi su zauzimali sjeverozapadni kopneni dio Liburnije od Raše do Vrbasa, te od razmegja megju Dalmacijom i Gornjom Panonijom do Zrmanje na jug. Kao najjužniji grad Japoda spominje se Posenum ili Pazinum (Posenoi, Appianus, Ill. 21.; civitas Pasini, Plin, N. H. III., 25., § 21.), nedaleko od Nina, te položajem odgovara današnjim Pagjinama kod Mokropolja megju Krkom i Zrmanjom, gdje je tradiocijonalna tromegja, te nedaleko od Stridone (Strmice), dalmatinskoga grada na panonskom pograničju. Mokropoljski natpisi u C. I. L., Supl. III., str. 1627., uvršteni su pod Burnum (Ivoševci). Keltski Iapodi su praoci sredovječnih velebitskih i dalmatinskih Vlaha ili Morlaka, te je po njima Podgorski zaliv dobio ime „Canale dela Morlacca" (sr. Jelić, Lički sandžakat — u „Koledaru Mat. Dalm.", 1897., str. 103. i dalje).

Hyllejci i Bulimejci ne pripadaju Ptolemejevom izvornom tekstu, niti su označeni na urbinaskoj karti. S druge strane ne prebivahu ova dva plemena u Ptolemejevoj Liburniji, nego u Dalmaciji. Trag im se održao u Hyllejskom poluotoku ili Buliniji (peninsula Hillica, Hillis, Bulinia), što po Peutingerovoj tabli odgovara Trogirskom poluotoku i susjednoj Bosoljini (kod Tome Arcidjakona Basilen; sr. izd. Rački str. 115., op. 1.), gdje se vide i ruševine starogrčkog grada, po svoj prilici Heraclea Hillinica, matice Solina (sr. Cons n. dj, str. 51.). Urbinaska karta mjesto Hillejaca i Bulimejaca naznačuje Sikulote; o čem sr. niže str. 553.

Majzaje Ptolemej svojom pogrješnom orijentacijom meće u zapadnu Liburniju, no po stupnjevima i po karti, Majzaji su obitavali na istoku Japodima, dakle Vrbas im bijaše zapadnim razmegjem, a sjevernim panonska granica. Grad Maglaj na rijeci Bosni i Majevica planina megju Drinom i Bosnom, odgovaraju najbolje obitavalištu Majzaja, a rek bi da su im imenu i trag sačuvali. Za rimske dobe Majzaji pripadahu solinskom konventu, a pasminom bijahu Panonci; brojem bijahu najmnogobrojnije pleme stare Dalmacije iza Delmata (sr. osim Müllera str. 310. još Cons n. dj. 158. i dalje, 239. i dalje; Patsch „Glasnik" VIII., 124.). Na sjeveru Japodima i Majzajima u Posavini obitavahu Breuci, biva Brajci, kojima ime još danas žive oko Ribnika i Ozlja (Lopašić: „Oko Kupe i Korane", str. 7.), te pripadahu po Ptolemeju Dônjoj Panoniji. S toga obitavalište Majzaja bijaše od Vrbasa do Drine, na sjever do crte Banjaluka-Bjelina, a na jug do crte Jajce-Srebrenica. Što Ptolemej pribraja Majzaje Liburniji, dokazom je, da se njegov etnografski izvor odnosi na doba, starije od rimskog gospodstva.

Adrijopi. Ptolemejev tekst piše „Derrijopi", ali urb. karta ima inačicu Ἀδρίοπες mjesto Δερρίοπες. Očito je inačica karte ispravnija, jer oblik Δερρίοπες u drugim izvorima ne susrećamo, dočim za Ἀδρίοπες imamo osim velebitske glavice Jadar još i grad Ἄδρα, Hadra, što ju sam Ptolemej i rimski izvori spominju (sr. Cons n. dj. 199. i dalje, 267.), koji odgovara današnjem Medvigju u Bukovici. Za srednjega vijeka taj se predjel zvaše još svegjer starim svojim imenom, Župa Odrija (u povelji

Ferdinandovoj od 1.januara 1534., kojom se potvrgjuje ugovor 1509.: Item castra Gradecz (Gračac), Lukavecz, Zvonnygrad (na Zrmanji), Mothnycza (Oton), Zthermechky (Strmica), Grahovecz (Grahovac kod Ostrovice) in Hothwsa (Otonska župa) et Odria provinciis. Ptolemejevi Adrijopi su dakle današnji Bukovčani megju Zrmanjom i Krkom. Toma Arcidjakon nije baš najsretniji etimologičar, ali nije na odmet od njega spomenuto tumačenje značenja Adrije: „secundum quosdam Adria dicitur ab Adra, quod est lapis, quia lapidosa et montuosa est hec provintia. Unde Ovidius: „Subdita montane Brachia Dalmatie" (Isp. izd. Rački str. 5.). Kameniti ili Krševiti kotari su za srednjega vijeka bilina stanjeni od „Kamenjara" (Rački „Documenta Hist. croat. ill." str. 163.; Kukuljević „Codex dipl." II., 71., 143.), te im još uspomena žive u krševitom predjelu „Kamenjari" megju Zemunikom i Škabrnjem, gdje se vide drevni kamenolomi. Po tom bi Ptolemejevi Adrijopi tako se zvali po svojoj krševitoj postojbini Hadri, ili po kamenarskom zanatu. Doista sve gradine kotarske (Oraška Gradina kod Slivnice, Trojan grad kod Vrane, Podgragje, Karin, Nadin, Samograd kod Vrane i t. d.) još iz predrimskog doba, zidane su ogromnim, pravilno klesanim balvanima (sr. Cons, n. dj. str. 202. i dalje). Po Tominom tumačenju dolazili bi od istog korjena i Jadra (Zadar), Jadrentum (Jadertovac kod Šibenika), solinski Jader, Jadar velebitska glavica, Jadra (kod Sali), Jadrija (Vodice), te ostrvić zadarski Jadro i t. d.

Derriji, kako vele Ptolemejev tekst i karta, premda bi se moglo slutiti, da bi bilo ispravnije Adriji. Derriji su prebivali jugoistočno Adrijopima, dakle na južnoj obali Krki, te je sretno nagagjanje Consovo (str. 224.), da Ravenjančev grad Adrise odgovara *Drnišu*, pošto su oko Drniša naseljeni bili Derriji.

Dindarije Ptolemej meće megju Adrijope, Derrije, Dicijone i Keraune, dakle oko planine Dinare na razmegju bosansko-dalmatinskom na jug Strmici, od koje su ime dobili: Dinarci, Din(d)arci.

Dicijonima je tačno utanačeno prebivalište milijarnim solinskim natpisom („C. I. L." III., Suppl. 10156.) u području vrela Krke, Une i Unca (Patsch: „Glasnik", VIII., str. 124.), sjeveroistočno od Dindara i Derrija, a istočno od Adrijopa. Rečeni natpis spominje Ulcirus mons summus Ditionum, koji neki istovjetuju sa Grabskim Raštelom na bosansko-dalmatinskom razmegju; nu vjerovatnije je to Vilica planina 1651 *m*, na zapad Grahovskoga polja. Dicijoni zahvaćahu Grahovsko polje; pasminom bijahu Panonci, te za rimskog gospodstva pripadahu solinskom konventu (Cons, n. dj., str. 171. i dalje; 239., 256.). Pozivajući se na već rečeno o položaju Stridona, dodati nam je, da se riječi sv. Jeronima: „Oppido Stridonis quod ... Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit", odnose na pasminske granice megju Delmatima i Panonima za predrimskoga gospodstva, a ne na političko razmegje rimske pokrajine Dalmacije i Panonije. Salviates, Grahovljani bijahu zadruga Dicijona Panonaca a Stridonenses Delmata; pasminsko razmegje im bijaše poznata tromegja, na zapadnom rubu koje stojaše Strido (Strmica), te se na tu granicu odnosi spomenuti natpis iz 282.—284. god. po Krstu.

Kerauni na jugoistok Dicijonima, na istok Dindarima, na jug Mazajima, zauzimahu današnju sjeveroistočnu Bosnu, tačnije Vrhbosansku visočinu. Dosizahu na zapad do Sardejata, te su u svojoj vlasti imali majdane u Fojnici i Kreševu (sr. Klaić n. dj. 34.; Cons n. dj. 256.). Za rimskoga gospodstva potpadahu Kerauni solinskomu konventu.

Daorsi prebivahu na jugoistok Keraunima, dopirahu na zapad do Vardeja, na jug do Komena a na jugoistok do Pirušćana, te se protezahu od Bjelašnice planine do Novog Pazara; središtem im bijaše rijeka Tara. Za starijeg doba poznati su pod imenom Autarijata, te gospodovahu sjevernoj Bosni; pišu se još i Dauersi i Daorizi (Cons, n. dj., str. 257.; Klaić, n. dj., str. 29. i dalje).

Komeni. Većina rukopisa Ptolemejevih ima inačicu μὲν Κόμενοι, μὲν Κομένιοι ili Κομένιοι, urbinaski tekst μὲν Κομίοι, a urbinaska karta Κομενίοι; Plinije (N. H., XXVI., 23.) Melcomanni, a Appian (III., 16.) Μερομέννοι. Neopredijeljeno je jošte obitovalište Komena, ispravnije svakako Koma. Po urbinaskoj karti stojali su Komeni na jug Neretvanima i Vardajima, oko Huma, odakle su oni dobili i ime (Humljani = Komeni).

Vardaji ili *Ardieji,* od desne obale Neretve do Cetine; uspomena im žive u Vardaplanini, Mostaru na sjeverozapad i Trilju na istok (Cons, n. dj. str. 60., 121., 133., 239., 257., 351.; Klaić, n. dj. 34.; Nova Voj. Sp. Karta 14°, 33′, 43° 40′ i 15° 10′, 43° 37′).

Narensi, Neretvani, primorje oko Neretve (Cons, str. 137., 239., 357.).

Sardijote po urbinaskoj karti obitavali bi na sjever Neretvanima, te bi to ime odgovaralo gradu Saritte na sjever Staretini planini (Podgradine kod Pankovca). S toga cijenimo da je Kiepertova ubikacija Sardijota oko vrela Vrbasa pogogjena (Formae orbis antiqui XVII.). S tim se slaže i bilješka solinskoga sabora od 532. godine, po kojoj su u područje biskupa Ludra (Glamoč?) spadale oblasti: Magnum (Balina Glavica kod Drniša), Equum (Čitluk kod Sinja), Salviae (Grahovo kod Strmice) i Sartiaticum (Sartia, kod Tab. Peut. Saritte. Sr. Rački, Thomae Archid. „Hist. Sal.“, str. 17., „C. I. L.“ III., tabla VI.). Ispravnije dakle po urb. 82. tekstu i karti, nastavahu Sardijote na sjever Vardajima i Komenima.

Sikulote. I glede Sikulota razilazi se Ptolemejev tekst od karte. Po tekstu Sikulote su obitavali megju Neretvanima i Doklejatima u današnjoj Crnoj Gori, a po urbinaskoj karti zapremahu oni obalu hyllijskog poluotoka megju Trogirom i Cetinom. Za naseobine sicilskih Doraca IV. vijeka pr. Kr. na otocima srednje Dalmacije: Issa (Vis), Korcyra Nigra (Korčula), pa na suprotnom kopnu: Tragurion (Trogir), Siculi (Ptolemejev Sikun, Bihač), Solin i Epetium, zna se izvjesno, te se Sikulote onih predjela spominju za starijeg doba češće, nasuprot za sikulotske naseobine megju Neretvom i Doklejom ne zna se ništa. (Jelić, Bulić, Rutar „Vodja po Spljetu“, str. 6.) Što Varro (116.—27. pr. Kr.) kod Plinija (III., 143.) ubraja Sikulote u naronski konvenat, kako već spomenusmo, to se ne odnosi na diobu poznije rimske Dalmacije u tri konventa: skradinski, solinski i naronski, nego na doba kasnije 78. godine pr. Kr., kada su Rimljani imali u svojoj vlasti samo južnu Dalmaciju, a srednje i sjeverne još ne bijahu si sasvijem upokorili. (Cons, n. dj. 117.) Ptolemejeve Sikulote moramo dakle postaviti u solinsko primorje, oko Sikuna ili Sikula (Bihača), od Bosoljine k Solinu i Stobreču.

Doklejati su obitavali oko grada Dokleje, danas Dukle kod Podgorice u istočnoj Crnoj Gori, u čem su svi izvori, pa i urbinaska karta složni.

Piruste i tekst i urbinaska karta stavljaju megju Doklejatima i Drinom, a najnovija istraživanja utvrdiše, da središte Pirušćana bijaše sjeverna Albanija: Fondi u Dukagini, Bulgari u Miriditima i Lješke brdine (Patsch, „Glasnik“, IX., 668.). Po svoj prilici zauzimahu Pirušćani Boku Kotorsku, gdje Perast, pa južnu Hercegovinu, gdje Berušica kod Gackoga na nje sjeća; onda predjel oko Doklejata sve

do Lješa, jer stari pisci protežu Pirušćane na sjever do Neretve (Müller, 312.; Rutar, Starine Boko-Kotorske, u Programu Kotorskomu 1880.).

Skirtoni oko Šar-planine do makedonske granice, kod Plinija (III., 144.) Scirtari naronskog konventa; ime im je po svoj prilici po planini Škardon, Šar-planini, odatle dakako i ime gradu Skadru, Scodra.

Gradivo Ptolemejeve Illyrije predstavlja nam dvoje doba, te većim dijelom pripada davnijem dobu od prvog i drugog vijeka po Krstu, kada življahu Marin Tirac i Ptolemej. Samo političke granice rimske Dalmacije suvremene su Ptolemeju, a MarinuIrcu nuzgredni dodatak, biva oznaka kolonije, gradovima Zadru, Solinu i Naroni i Aequumu. Sve ostalo: granica Liburnije i Dalmacije, topografija im i etnografija crpljene su iz izvora, starijega od rimskog gospodstva.

Kad su 27. god. pr. Kr. Rimljani uredili Dalmaciju u samostalnu pokrajinu, podijeliše ju na tri upravna sreza ili sudbena područja, konventa: liburnijski od Raše do Krke i Sane, sa središtem u Skradinu; solinski od Krke do Cetine i od Sane do ušća Save u Dunav, sa središtem u Solinu, te neretvanski od Cetine do Šardaga i Lješa, sa središtem u Naroni. Ptolemeju je ta dioba nepoznata; njegova Illyrija ima samo dva sreza: Liburniju i Dalmaciju. Njegova Liburnija zahvaća od Raše još i sjeverozapadni dio poznijega solinskoga konventa, te se proteže preko Krke na jug do Kabanskoga Pogorja nad Solinskim zalivom i do Strmice, za tim preko Sane do Srpske Morave. U liburnijskom području su pak ne samo plemena, koja pripadahu poznijem liburnijskom konventu (Liburni, Japodi, Adrijopi), nego još i plemena, koja pripadahu poznijem solinskom i neretvanskom konventu: Derriji, Dindari, Dicijoni, Mazaji i Kerauni[1]), kao što i gradovi Ouoporum (Labinski Opor) i Sidrona (Strmica), koji pripadahu u područje solinskoga konventa. Ptolemejeva Liburnija nije upravna rimska oblast, a niti etnografska cjelina, pošto plemena na istočnoj i na južnoj strani bijahu različite pasmine od Liburna. Tako Japodi bijahu keltsko-ilirska mješavina, Dicijoni, Majzaji i Kerauni panonske narodnosti, a Derriji i Dindari dalmatinske pasmine[2]). Isto tako i Ptolemejeva Dalmacija ne predstavlja nam rimska dva konventa, solinski i neretvanski, niti etnografsku cjelinu, pošto plemena, što ju sačinjavahu, pripadahu dalmatskoj, ilirskoj, keltskoj, tračkoj i grčkoj pasmini[3]). Očito je dakle, da Ptolemejeva Liburnija i Dalmacija nijesu drugo nego dvije političke skupine ili države; južna se protezala od Matije rječice do Vrhbosne, Grahova polja i Trogira, a

[1]) Sr. Plinii „N. H.“, III., 24., 21., gdje opisuje solinski konvenat od Krke do Cetine, od Sane do Drine, megju plemenima spominjući: Decuni (Deuri, Deurii), Ditiones i Mazaei; a u području neretvanskog konventa: Cerauni i Dindarii.

[2]) Etnografski prijegled kod Strabona „Geographica“, VII., 5., § 2.—5.; izd. Müller, str. 260. i dalje.

[3]) Strabo, n. mj. § 5.—12.; str. 262. i dalje.

druga ovoj na sjever do Posavine i Raše. To su po prilici područja dviju ilirskih država, što su za predrimskog gospodstva samostalno se upravljale: južna Ilirija za doba kraljeva Agrona, Teute i Genthija od trećeg stoljeća prije Krsta do 167. godine prije Krsta, te sjeverna Ilirija ili Liburnija. Najstariji izvor, što nam Iliriju, ako i površno opisuje, jest Periplus Skylaksa Karyjanca, koji bi napisan negdje izmakom četvrtog vijeka prije Krsta[1]); no kod njega nema spomena o dvjema ilirskim državama, niti o granicama njihovim; ali svakako sadržaje jedan etnografski podatak, koji se podudara s Ptolemejem. Skylaks na jug Liburnima označuje Buline i Hylle, megju Krkom i Solinskim zalivom; središte im bijaše grad Herakleja s lukom, utemeljen od Heraklesova sina Hylla, po svoj prilici Bosoljina (sr. gore str. 553.). To su grčki kolonisti iz Sicilije, što no 395. zauzeše najprije Vis, pa primorje od Trogira do Stobreča[2]). Označuje ih i Ptolemej etnografskim imenom Siculotae, te i njihove gradove Trogir, Solin i Epetium. O doticaju pak Liburna sa Sikulotima obavješćuje nas takogjer nedavno otkriti u Solinu starogrčki natpis iz trećeg vijeka prije Krsta, žalibože dosta manjkav:

...τα...
...[Κ]οριν[ίων?]...
...[Κο]ρίνοι κ[αὶ]...
...[Ἰα]δαστιν[οι]...
...εἰσιν γαρ...
...μετὰ συμ[μαχίαν]...
...[ἐ]πεὶ σὺν ἰσο[τελείᾳ]...
...[τ]οῦ Μανίου...
— — — — — —
...[τ]αῦτα δὲ...
...εμεικέναι...
...ν Ἰσσαίους Αἰγυπτ...
...ς εἰς τὴν χῶρα[ν]...
[τὴν] φιλίαν καὶ συμμα[χίαν]...
...ων παρεγένον[το]...
...νόμοις [κ]αὶ τῇ αὐ[τῶν]...
...[π]άσαν [κ]αὶ ἐπεὶ...ν πλεονάκις...πόλεις
...[ἀμφο]τέρας Ἴσσαν [καὶ]...
...Λίσ[σον?]...[3]).

Solinski psefizam odnosi se na ravnopravnost ili ratni savez grčkih gradova u Dalmaciji i to povodom ratovanja druge polovine trećeg vijeka pr. Kr., megju ilirskim vladarima Agronom i Teutom proti grčkim kolonistima, te proti Rimljanima, pri čem su udioništvovali Liburnjani, naročito plemena njihova Zadrani i Korinjani, te valjda još i Egipćani[4]).

[1]) Scylacis Caryandensis „Periplus", izd. Müller: „Geographie Graeci Minores", 1854., sv. I., str. 15.—97. O dobi Müller se ovako izrazuje „Prolegomena", str. XLIV., 62.: Hinc igitur colligimus periplum non ante annum 338. scriptum esse. Neque vero etiam multo post hunc annum scribi potuit.

[2]) Sr. Jelić, Bulić i Rutar: „Vogja po Spljetu i Solinu", str. 12. i dalje. Sa Skylaksom se slažu Timej i Eratosthenes, koje navagja anonimna Orbis descriptio 90 godine prije Krsta; izd. Müller: „Geogr. Gr. Min.", I., v. 402.—414.: „Regio autem juxta illos sita — a Pelagonibus et Liburnis obtinetur. — His contigua est Bulinorum gens; — deinde autem magna peninsula Hyllica, — quae Peloponneso aequalis fere iudicatur. — Urbes in illa sunt quindecim — Hyllos habitare, qui sunt Graeci genere; — Herculis enim filium Hyllum conditorem accepisse; — et progressu temporis hos evasisse barbaros, narrant vicinorum moribus, ut aiunt Timaeus et Eratosthenes. — Insula ante illos sita est Issa dicta, — Siracusonorum habens coloniam."

[3]) Sr. Jelić, Bulić i Rutar, n. dj. str. 178.; „Bull. dalm.", 1887., str. 184. i dalje.

[4]) Sr. moj članak u „Bull. dalm.", 1897., str. 189.

Po tom je stalno, da su u to doba, oko 230. godine pr. Kr., Liburnjani bili susjedi sicilskih kolonista na solinskom primorju, baš kako nam to Ptolemejeva karta predstavlja a i tekst označuje, te da su sačinjavali državu, koja je bila samostalna te sklapala saveze s ilirskim vladarima ili s grčkim kolonistima. Ovo podudaranje napućuje nas, da tražimo Ptolemejev praizvor baš u ovo doba po prilici, jer ni prije ni poznije ne bijaše Liburnija s južnom Ilirijom u onom odnošaju, u kojem nam ju Ptolemej predstavlja. Ptolemejeva Liburnija i Dalmacija odgovaraju dakle dobi Teutinog kraljevanja, baš kada je svoje djelo sastavljao aleksandrijski geograf Eratosthenes (276.—196. pr. Kr.), koji se je, kako vidjesmo već po anonimnoj Orbis descriptio, u svojem djelu naročito bavio etnografijom predjela, što je ležao na razmegju Ptolemejeve Liburnije i Dalmacije (gore str. 555.).

Topografija Ptolomejeve Illyrije odaje se pak svakako starijom od razdoblja 170.—155. godine pr. Kr.

Poznato je, da su ilirska plemena megju Krkom i Neretvom s ovu i s onu stranu Dinarskog pogorja, videći da im rimsko osvajanje prijeti samostalnosti, sklopili u Delminiju obranbeni savez, i po mjestu saveza prozvala se Delmati ili Dalmati; a s druge strane da su Rimljani 155. god. Delminij osvojili i porušili, a gradski kotar opustošili, smanjiv mu opseg[1]), tako da se od tada više taj grad ne spominje svojim starim imenom, nego po po svoj prilici Bistue vetus („Stari grad“ sr. gori str. 549.). Ptolemej doista ne zna za etnografsko ime Delmata, ali nam tačno označuje položaj grada Delminija i to starim njegovim imenom. S druge strane ovo nam potvrgjuje i ta činjenica, da, Ptolemej označuje položaj gradova: Tediaston, Curcum, Ouoporum, Aleta Erona, Saloniana, Thermidava, Siparuntum, koji se za rimskog gospodstva više ne spominju; dočim su mu sasvim nepoznati gradovi osobito s istočne strane velebitsko-dinarskog pogorja, koji u rimsko doba češće se spominju, naročito u itinerarima: Romula, Quadrata, Ad Fines, Castra, Aemate, Leusaba, Baloie, Indenea, Sarite, Lonaria, In Alpe (Ad)rio, Tilurium, Billubium, Julianum, Novae, Ad Fusciana, Ad Libros, In monte Bulsinio, Bigeste, Bistue vetus i Nova, Stanecli, Argentaria i t. d., bez da spominjemo gradove, kojima nije izvjestan pravopisni oblik, ili su nam poznati samo po natpisima.

Istakosmo posebice, kako je etnografija Ptolemejeve Liburnije svakako starija od rimskog ustrojenja triju konvenata 27. godine pr. Kr., tako da Derrije, Dicijone, Majzaje i Keraune Ptolemej pribraja Liburniji, a ne solinskom konventu. No najvažnije je to, da Ptolemej ne spominje plemena Daesitiates, najhrabrijeg od starih plemena ilirskih, što no se pod

[1]) Strabo n. mj. § 5.: „Dalmium vero magna erat urbs, unde nomen genti, sed Nasica urbem hanc exiguam fecit agrumque pecori pascuum ob incolarum avaritiam.“

glasovitim vojvodom svojim Batonom za četiri godine (6.—9. po Kr.), otimao rimskim legijama, te obitavaše megju Drinom i istočnom granicom Dalmacije do Srpske Morave.

Ptolemeju nijesu poznati gradovi u unutrašnjosti rimske Dalmacije, kao ni pleme Dajsicijata, jer ti predjeli počeše se otvarati rimskomu prometu tek početkom prvog vijeka po Kr.[1]).

O dobi Ptolemejeva praizvora istaknute već osebnosti s grafičkoga i topografičkoga gledišta, mogu nam izvjesno jamčiti, da siže u predrimsko doba, u razdoblje po prilici 230.—155. godine pr. Kr. Sam Ptolemej veli o svom preteči Marinu Tircu, čije je gradivo obradio, da je pomnjivo iscrpio skoro sve pisce što su prije njega živjeli[2]). Nedvojbeno je Marin imao poglavito pred očima zemljopisno djelo, što ga je helenistička kultura stvorila, biva Eratosthenovu kartu i tekst, na kojima se osniva sva poznija geografička literatura grčkog područja. To je djelo sada izgubljeno, te nam nije moguće ispravno opredijeliti odnošaj sa Marino-Ptolemejevim gradivom. Da je pak Eratosthenovo djelo bilo podlogom Marino-Ptolemejovoj Iliriji, slijedi očito iz podudaranja po dobu: Marino-Ptolemejeva topografija odaje se sama djelom iz 230.—155. godine pr. Kr., dakle iz doba, kada je Eratosthenes svoje djelo sastavljao, pošto je on živio 296.—176. pr. Kr.

Da se je Eratosthenes u svojem djelu bavio specijalno i Ilirijom, razabiremo po izričnim navodima kod poznijih pisaca. Tako Anonym 90. godine pr. Kr., govoreći o Hyllima izrično spominje Eratosthenovo svjedočanstvo (gore str. 555.). Polibije pak i Strabon spominju krivo mišljenje Eratosthenovo, da se Dunav jednim rukavom salijeva u Jadransko more[3]). Da je pak Ilirija morala dobro biti poznata Aleksandrincima, jamči nam navedeni starogrčki natpis iz trećeg vijeka pr. Kr., po kom su Egipćani došli u neposredni dodir sa Liburnima ili grčkim kolonistima dalmatinskog primorja, pa i činjenica, na koju je već upozorio Dr. Brunšmid, da se u današnjoj hrvatskoj Banovini i Bosni našlo afričkih novaca, počevši od trećeg vijeka pr. Kr., a megju tima takogjer nekoliko egipatskih kraljeva iz razdoblja 170.—111. pr. Kr.[4]).

Spomenusmo da je Eratosthenes topografične podatke crpio od putopisaca i pomoraca, kojima je Aleksandrija obilovala za doba Ptolemejevaca.

---

[1]) Cons, n. dj. str. 155., 161., 172., 185., 239. i dalje; „C. I. L.“, III., 3198.

[2]) „Geographia“, I., pogl. 6.: Videtur sane Marinus Tirius et novissimus eorum qui nostro aevo fuerint, et summo cum studio in hanc rei partem incubuisse; nam apparet eum praeter commentarios qui jam inde a superiore aetate in notitiam venerant, plures invenisse alios, et omnium fere qui ante eum vixerunt scripta diligenter perscrutatum esse atque convenientem emendationem adhibuisse, si quae haud recte vel illi vel ipse olim credidissent, uti ex editionibus (complures enim sunt) operis quod de emendanda tabula geographica composuit, licet intelligere. Izd. Müller, str. 14. i 15.“

[3]) Sr. Strabo n. dj. VII., pogl. 5., § 9.; izd. Müller, 263.

[4]) „Vijesnik hrv. arh. dr.“, N. S. II., str. 44. i dalje.

Osim ovih posebnih podataka, koji nas dovode do zaključka, da je Marino-Ptolemejevo gradivo u glavnoj osnovi crpljeno iz Eratosthenova djela, treba još uvažiti i to, da je Ptolemej pridržao bez promjene Eratosthenov sustav paralela. Ptolemejeva geografija u svojoj jezgri morala bi biti isto što i Eratosthenovo djelo, ispravljeno i dopunjeno od Hipparka i Marina Tirca. Nu ovi ispravci i dopunjci, u koliko se odnose na rimsku pokrajinu Dalmaciju, zasijecaju samo u nuzgrednosti; a valjda su glede stvarne vrijednosti gdjegdje više pogrješke nego li poboljšice.

Ptolemejevo djelo, osobito kartografija, moraju se dakle smatrati aleksandrijskog podrijetla, a ne kao što se mislilo kao tirski proizvod.

Tirski i fenički izvori uopće su samo pomorski putopisi, te su dakako Eratosthenu i Marinu Tircu mogli rabiti samo za primorje; ali opazismo, da pri Ptolemejevoj Iliriji, i ako je primorje najrazvijenije, ipak nije toliko dotjerano, da bi se moglo pripisati feničkom praizvorniku; inače je topografija zapadne kopnene strane Ptolemejeve Ilirije u sitno izvedena, isto kao što i ona primorja. Susjedne pak pokrajine, što su predstavljene takogjer na V. Ptolemejevoj karti (*tablica IV.*), najočevidnije pokazuju, da je i u njih kopnena topografija takogjer iscrpivo izvedena, a to isključuje tirske portulane.

*

Ptolemejeva Ilirija, cjelokupno smatrana, predstavlja nam rimsku pokrajinu Dalmaciju za razdoblja od druge polovine trećeg vijeka pr. Kr. do prve polovine drugog vijeka po Kr.

No pojedine partije megjusobno su anakronistično udešene. S granicama rimske pokrajine Dalmacije kontrastira dioba pokrajine u Liburniju i Dalmaciju, kakova je postojala na izmaku trećega i prve polovine drugoga vijeka pr. Kr. Dok nam pak topografija gradova u glavnoj osnovi predstavlja stanje zemlje za predrimskog doba, kontrastira nekima Marinov dopunjak, označujući rimsku koloniju.

Sama etnografija ostala je izvorna, onako kako ju je Eratosthenes zabilježio, te nam predstavlja narodopis Ilirije bez rimske natruhe.

Dosada se je Ptolemejeva Dalmacija smatrala mjerodavnim vrelom za geografiju rimskoga carstva, i to baš za drugi vijek po Kr. Odsada pak valja dosadašnje mišljenje, barem obzirom na Dalmaciju, preinačiti u tom smislu, da je Ptolemej mjerodavan za rimsko doba samo za granice pokrajine, dočim njegova etnografija i topografija, izuzevši neke manje važne nuzgrednosti, spadaju dobi, mnogo starijoj od rimskog gospostva, biva trećem i drugom vijeku pr. Kr. Po tom nije teško obnoviti geografičnu kartu države Liburnije i kraljevine Ilirije za doba samostalnosti njihove na osnovi Ptoleme-

jevog djela. Pošto nama s tehničkih razloga nije uspjelo takovu kartu priložiti ovoj raspravi, nadamo se da ćemo to moći učiniti prvom prigodom.

*

Na našoj *tablici II.* potpis Ptolemejeva risara Agathodaimona na fol. 109. glasi: Ἐκ τῶν Κλαυδίου Πτολεμαίου γεογραφικῶν βιβλίων ὀκτῶ (sic) τὴν οἰκουμένην πᾶσαν Ἀγαθοδαίμων Ἀλεξανδρεὺς μηχανιὸς ὑπετύπὸωσα; a epigram na fol. 110., *tablica III.:*

Ἐν γραμμαῖς τὸν κόσμον ἀριθμηθέντα νοήσον:
Ἄρκτους, ὠκεανὸν, δύσιν, ἀνατολίην τε νότοντε:
Χείμα, θέρος, φυσικάς τ' ἀτραποὺς σκολίαστε κελεύθους:
Αἰθιοπάς τ' ἀθρανεῖς Γερμανῶν δύσμορα φύλα,
Σαυρομάτας χοίροισιν ἐοικότας ἡ δὲ καὶ αὐτῆς:
Αἰνομόρου Σκυθίης χαλεπὸν γένος, ἄχρις ἐς ἠῶ:
Ἰνδῶν τε Σηρῶν τε· τὸ γάρ πέρας ἀντολίης γῆς:

Glede odnošaja Ptolemejeve kartografije sa Madabskim mozajikom, bijasmo se obratili veleč. gosp. comm. E. Stevensonu u Rim s molbom, da blagoizvoli usporediti ulomak karte, predstavljene na mozajiku, sa dotičnom tablicom Ptolemejeva rukopisa Urbinas 82, pri čemu izrazismo mnijenje, da im je zajednički praizvor[1]). Žalibože nemila smrt je otela megjutim izvrsnoga stručnjaka znanosti i prijateljima, te je pitanje ostalo neriješeno.

Povjesna kartografija Dalmacije nije još sustavno obragjena, a i gradivo dobrim dijelom nije ni pobilježeno. Ptolemejeva karta je nedvojbeno najstariji spomenik te struke, i ugaoni kamen. Dopuste li nam prilike, nastavićemo sabiranje gradiva u posebnim monografijama, e bi omogućili ostvarenje jednog zbornika. Veleučeni gosp. sveučilištni profesor Paul Fabre obavijestio nas je o Ptolemejevim rukopisima u pariškoj Narodnoj Knjižnici. Grčki rukopis Br. 1401, petnaestoga vijeka, talijanskog podrijetla, negda u knjižnici kralja Henrika II. u Fontainebleau, na fol. 61. sadržaje dosta ponasitnu kartu Dalmacije. Na toj karti ono pet otoka megju otokom Skardonom i Italijom, što su na urbinaskoj karti bez imena, označena su čitkom ΔΙΟΜΗΔΕΙΑΙ ΝΗΣΟΙ. Od latinskih Ptolemejevih rukopisa s kartografičnog gledišta zanimljivi su br. 4801, 4802, te 8834, izragjeni za Matiju Korvina, sa krasnom kartom Dalmacije.

Dosta gradiva pružaju nam rukopisi rimskih i mletačkih knjižnica; a i domaći kartografični spomenici, i ako vrlo rijetki, sižu čak u zadnje razdoblje srednjega vijeka, te se pomnožavaju šesnaestim vijekom.

---

[1]) „Nuovo Bull. di arch. crist.", III., str. 325., gdje Stevenson izvješćuje, kao da je istraživanje započeo: „Così pure devo aggiungere varie notizie ed osservazioni intorno al predetto musaico, e dare la bibliografia di quanto si è scritto su di esso dopo divulgato il mio comento. Il sig. dottore D. Luca Jelić mi scrive da Zara intorno alle fonti grafiche cui crede avere attinto l' autore del musaico: tema questo di molta importanza per la storia delle carte geografiche dell' antichità."

Tabla I.

Uz članak „Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji“.

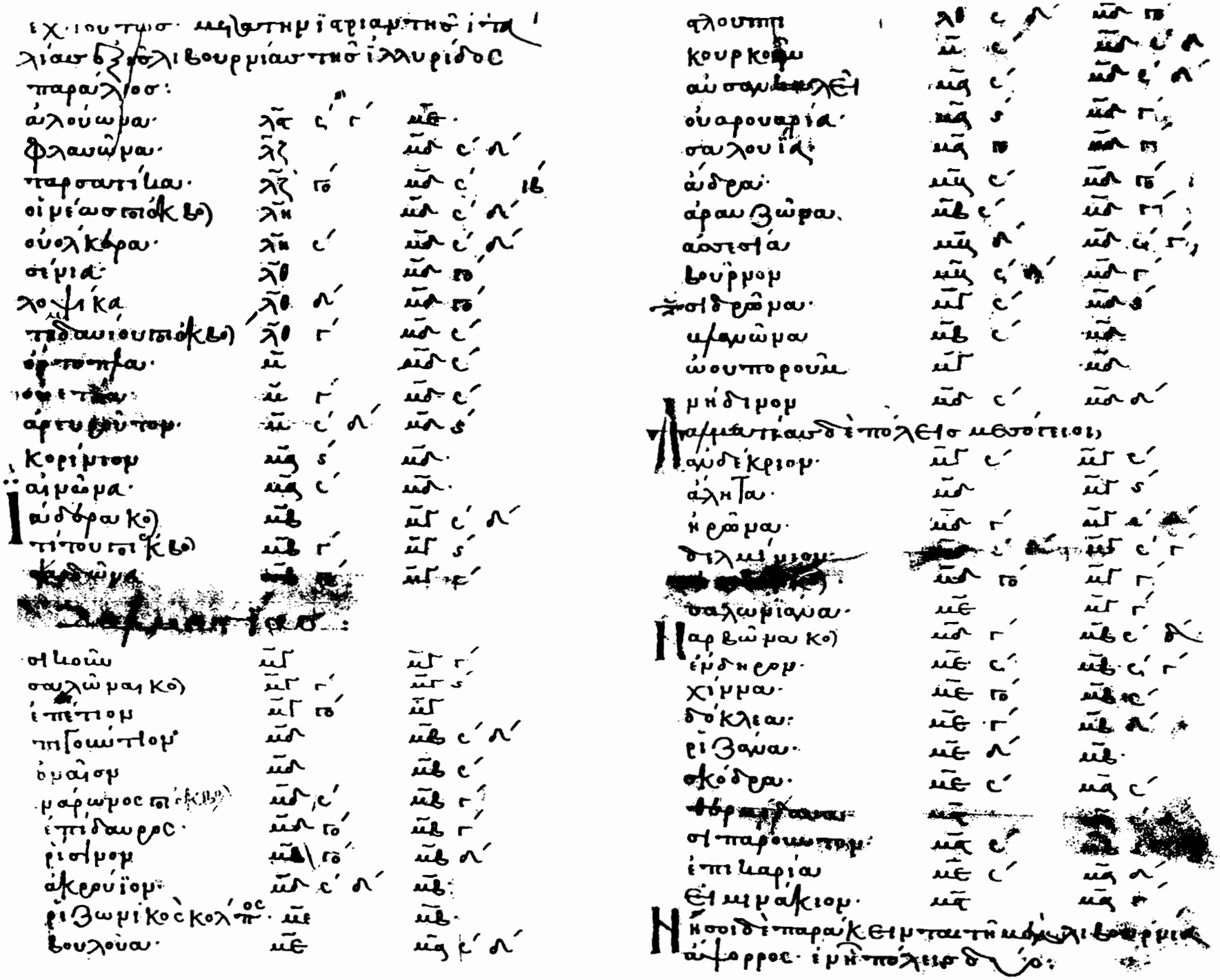

Snimak iz Ptolemejevog rukopisa Vat. Urbinas 82, fol. 19′.

Ulomak, koji se odnosi na Dalmaciju, knj. II., pogl. 16.

Tabla II.

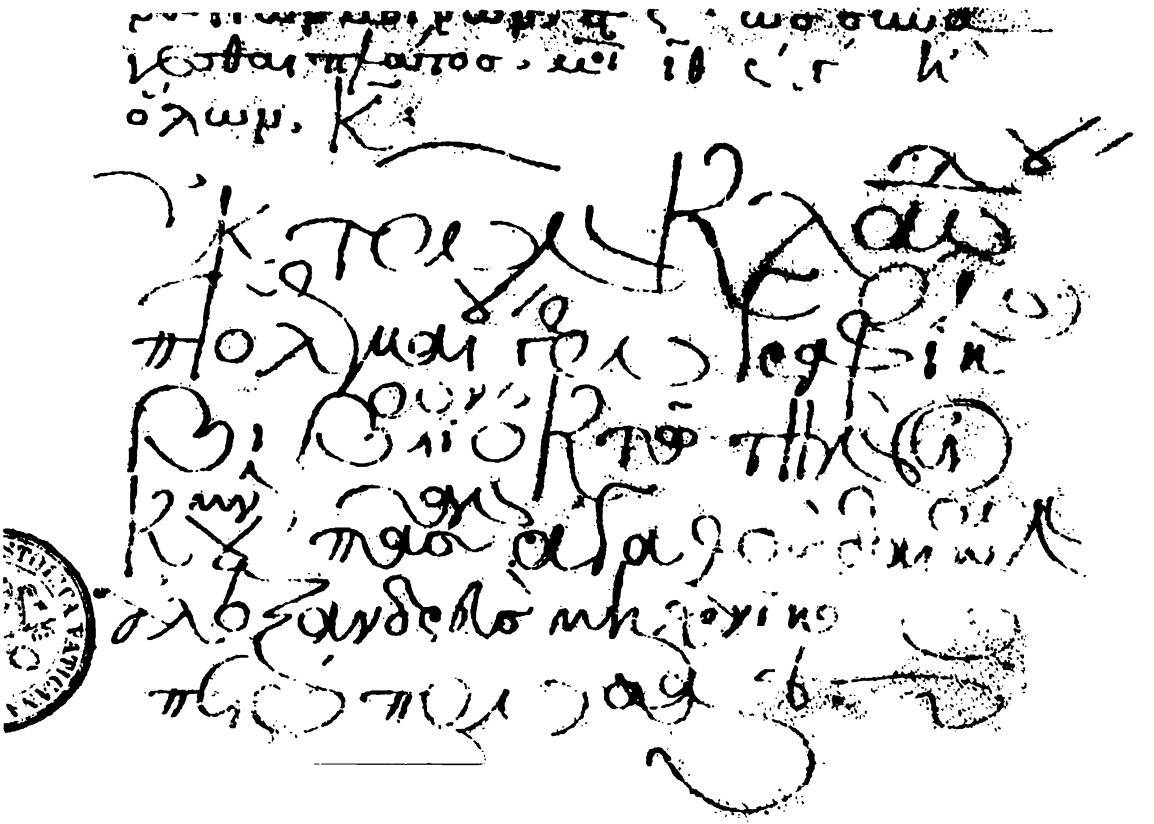

Snimak iz Ptolemejevog rukopisa Vat. Urbinas 82., fol. 109′.

Potpis krasopisca risara Agathodaimona.

Tabla III.

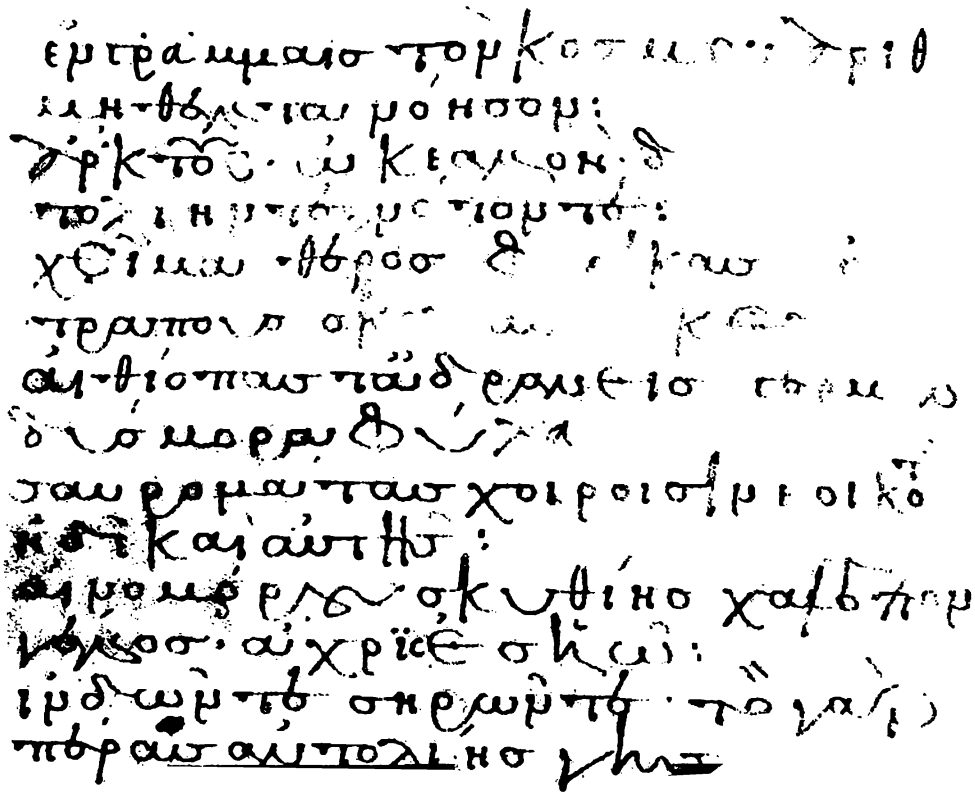

Snimak iz Ptolemejevog rukopisa Vat. Urbinas 82., fol. 110′.

Epigram.

ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΥΦΗΓΗΣΕΩΣ
ΠΙΝΑΞ Ε΄
ΡΑΙΤΙΑΣ ΚΑΙ ΟΥΙΝΔΕΛΙΚΙΑΣ ΝΟΡΙΚΟΥ ΠΑΝΝΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΩ
ΠΑΝΝΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΙΛΛΥΡΙΔΟΣ Η ΛΙΒΟΥΡΝΙΑΣ ΚΑΙ ΔΑΛΜΑΤΙΑΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΚΕ΄.

Ptolemejeva karta V[a]: Raecije, Vindelikije, Norika, Gornnonije, Illirije ili Liburnije te Dalmacije.
Po Vatikanskom rukopisu Urbinas 82., izvorna veličina 55×32.

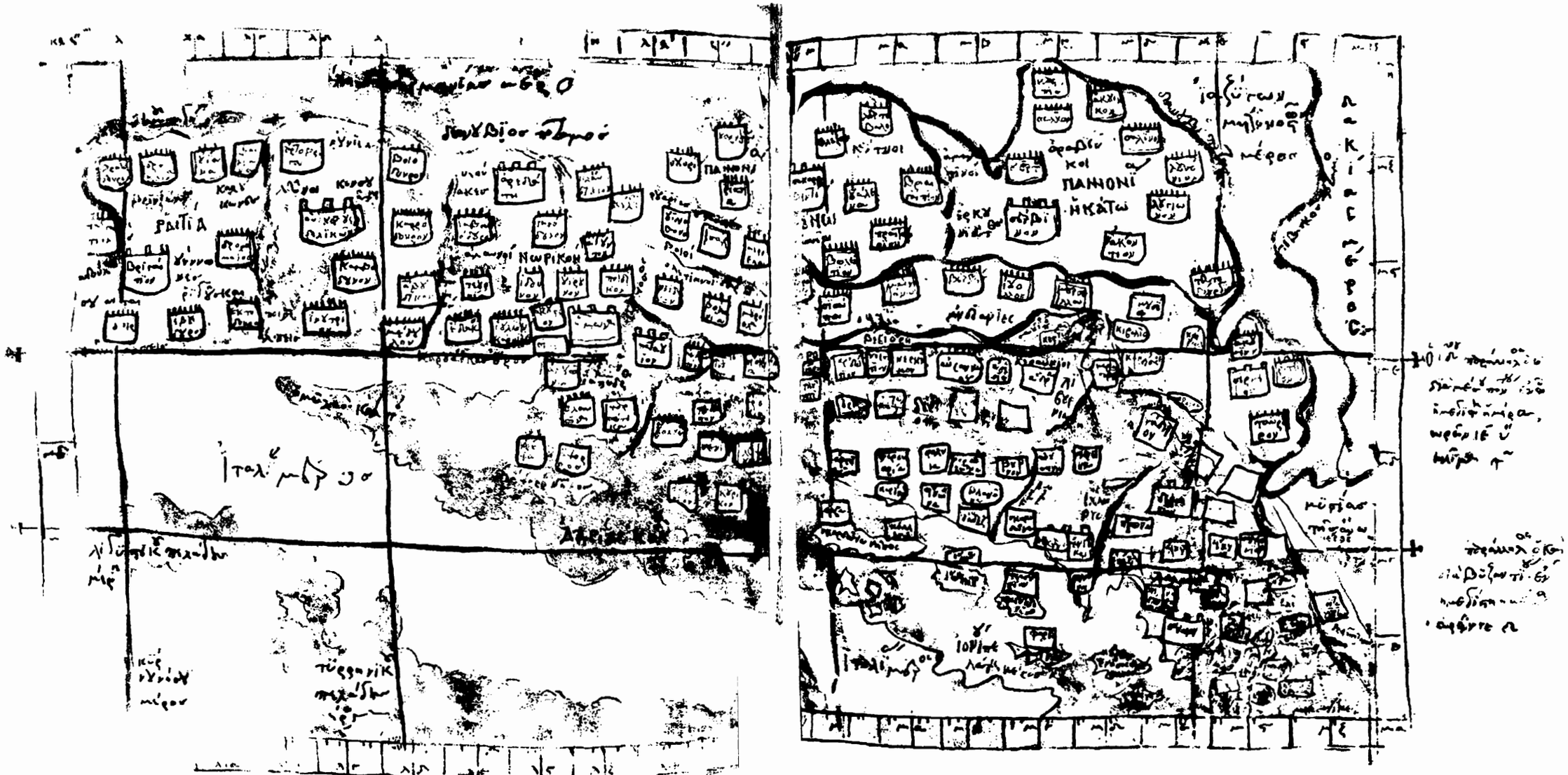

Ptolemejeva karta V^{a}: Raecije, Vindelikije, Norika, Gornje i Dônje Pannonije, Illirije ili Liburnije te Dalmacije.

Po Vatopedskom rukopisu iz Langlois-a: Géographie de Ptolémée, fol. LXX′.—LXXI.; u $^{3}/_{4}$ izv. vel.